

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

**НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА
ТА СОЦІАЛЬНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ**

Кафедра психології, соціології та педагогіки

Робота до захисту допущена
завідувач кафедри психології, соціології
та педагогіки, к.психол.н., доцент

Гельбак А.М.
«_04_» червня 2026 року

КВАЛІФІКАЦІЙНА БАКАЛАВРСЬКА РОБОТА
на тему
« Психологічні аспекти правової соціалізації особистості»

Виконав: здобувач групи 1/23-(ПС)-ВО
заочної форми навчання
спеціальності 053 «Психологія»
Митрофанов Ігор Леонідович

Науковий керівник:

професор кафедри психології, соціології та
педагогіки, д.психол.н., доцент

Богучарова О.І.

Рецензент:

доцент кафедри практичної психології
Центральноукраїнського державного
університету імені Володимира Винниченка,
кандидат психологічних наук, доцент
Радул І.Г.

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

**НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА ТА
СОЦІАЛЬНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ**

Навчально-науковий інститут права та соціального менеджменту
Кафедра психології, соціології та педагогіки
Освітній ступінь «Бакалавр»
Спеціальність 053 «Психологія»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри психології,
соціології та педагогіки
кандидат психологічних наук,
доцент

 Анжела ГЕЛЬБАК
« 23 » січня 2026 року

**ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ (БАКАЛАВРСЬКУ) РОБОТУ ЗДОБУВАЧУ**

Митрофанова Ігора Леонідовича

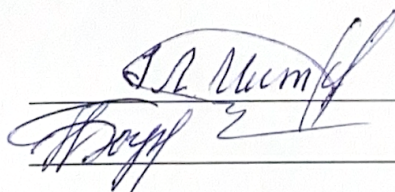
1. Тема «Психологічні аспекти правової соціалізації особистості».
2. Науковий керівник: професор кафедри психології, соціології та педагогіки, д.психол.н., доцент Богучарова О.І., затверджений наказом ДонДУВС від 24 грудня 2025 року № 618.
3. Строк подання роботи « 19 » травня 2026 року.
4. Зміст пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити):

1	РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ
1.1.	Поняття правової соціалізації особистості у психологічній науці
1.2.	Психологічні механізми формування правової поведінки особистості
1.3.	Психологічні чинники порушення правової соціалізації особистості
2	РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЯ ТА АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ ПРАВОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ
2.1.	Організація та методи емпіричного дослідження
2.2.	Аналіз рівня правової соціалізації, соціальної відповідальності та суб'єктивного контролю особистості
	2.3. Аналіз взаємозв'язку правової соціалізації особистості з психологічними характеристиками поведінки
3	РОЗДІЛ 3. ПСИХОЛОГІЧНА ПРОГРАМА РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ
3.1	Мета, завдання та принципи програми розвитку правової соціалізації особистості
3.2	Зміст та структура психологічної програми розвитку правової свідомості й відповідальної поведінки
3.3	Практичні рекомендації щодо формування правової культури та профілактики девіантної поведінки молоді

5. Дата видачі завдання «20» 02 2026 року.

Здобувач

Керівник роботи

Митрофанов І. Л.

Богучарова О.І.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ.....	10
1.1. Поняття правової соціалізації особистості у психологічній науці	10
1.2. Психологічні механізми формування правової поведінки особистості .	17
1.3. Психологічні чинники порушення правової соціалізації особистості ...	23
Висновки до першого розділу.....	29
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЯ ТА АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ ПРАВОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ.....	31
2.1. Організація та методи емпіричного дослідження.....	31
2.2. Аналіз рівня правової соціалізації, соціальної відповідальності та суб'єктивного контролю особистості	35
2.3. Аналіз взаємозв'язку правової соціалізації особистості з психологічними характеристиками поведінки	42
Висновки до другого розділу	49
РОЗДІЛ 3. ПСИХОЛОГІЧНА ПРОГРАМА РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ.....	52
3.1. Мета, завдання та принципи програми розвитку правової соціалізації особистості.....	52
3.2. Зміст та структура психологічної програми розвитку правової свідомості й відповідальної поведінки	57
3.3. Практичні рекомендації щодо формування правової культури та профілактики девіантної поведінки військової молоді.....	64
Висновки до третього розділу.....	72
ВИСНОВКИ	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	77
ДОДАТКИ.....	83

СПИСОК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ПТСР – посттравматичний стресовий розлад

ЗСУ – Збройні Сили України

РСК – рівень суб’єктивного контролю

ООН – Організація Об’єднаних Націй

КПТ – когнітивно-поведінкова терапія

МВС – Міністерство внутрішніх справ

ВООЗ – Всесвітня організація охорони здоров’я

% – відсоток

№ – номер

м. – місто

р. – рік

с. – сторінка

та ін. – та інші

ВСТУП

У сучасних умовах розвитку українського суспільства проблема правової соціалізації особистості набуває особливої актуальності. Соціальні трансформації, процеси демократизації, європейської інтеграції, цифровізації суспільства, а також наслідки воєнних подій істотно впливають на формування правосвідомості молоді, її ціннісних орієнтацій, поведінкових установок і ставлення до правових норм. У цьому контексті важливого значення набуває дослідження психологічних механізмів засвоєння особистістю правових цінностей, норм і моделей поведінки, що забезпечують її ефективну інтеграцію в соціально-правовий простір.

В умовах воєнного стану особливої ваги набуває формування високого рівня правової свідомості та соціальної відповідальності військовослужбовців, зокрема молоді як важливої умови ефективного виконання службово-бойових завдань.

Правова соціалізація є складним багатокомпонентним процесом, у ході якого особистість засвоює систему правових знань, норм, цінностей і моделей соціально схвальної поведінки. Ефективність цього процесу значною мірою залежить від психологічних чинників, зокрема рівня самоконтролю, моральної нормативності, соціальної відповідальності, особливостей ціннісної сфери та здатності до саморегуляції. Недостатній рівень правової соціалізації може сприяти формуванню правового нігілізму, девіантної поведінки, агресивності та зниженню відповідальності за власні дії.

Особливої уваги проблема правової соціалізації набуває у середовищі молодих військовослужбовців, оскільки саме у віці 17–25 років відбувається активне становлення правосвідомості, громадянської позиції, морально-ціннісних орієнтацій та професійної ідентичності. В умовах військової служби особистість перебуває під впливом підвищених вимог до дисципліни, нормативно-правового регулювання та специфічного соціального

середовища, що суттєво впливає на формування правової культури, самоконтролю та поведінкових моделей.

Теоретичні аспекти соціалізації особистості, формування правосвідомості та психологічних механізмів правової поведінки висвітлено у працях українських і зарубіжних науковців, зокрема Н. Ануфрієвої, В. Бочелюка, Р. Кацавця, О. Кудерміної, В. Москаленка, О. Обушенка, О. Жидовцевої, Т. Титаренко, а також Р. Чалдіні, Е. Еріксона, Е. Фромма, К.-Г. Юнга та інших. У їхніх дослідженнях розкрито сутність правової соціалізації, особливості розвитку правосвідомості, роль соціального середовища у формуванні правової поведінки та психологічні детермінанти дотримання правових норм.

Попри значну кількість наукових праць, проблема психологічних аспектів правової соціалізації особистості в умовах сучасних соціальних викликів потребує подальшого комплексного вивчення. Зокрема, недостатньо дослідженим залишається взаємозв'язок рівня правової соціалізації з показниками соціальної відповідальності, інтернальності, моральної нормативності поведінки та схильності до девіантних проявів у молодіжному середовищі військовослужбовців. Це зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Об'єкт дослідження – правова соціалізація особистості.

Предмет дослідження – психологічні аспекти правової соціалізації особистості молодих військовослужбовців.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити психологічні аспекти правової соціалізації особистості молодих військовослужбовців, а також визначити взаємозв'язок правової соціалізації із соціальною відповідальністю, самоконтролем та моральною нормативністю поведінки у молодіжному середовищі військовослужбовців.

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання**:

1. Проаналізувати теоретичні підходи до вивчення правової соціалізації особистості у психологічній науці.

2. Розкрити психологічні механізми формування правової поведінки особистості молодих військовослужбовців.
3. Визначити основні чинники порушення правової соціалізації особистості у молодіжному середовищі військовослужбовців.
4. Провести емпіричне дослідження психологічних аспектів правової соціалізації військовослужбовців молодого віку.
5. Встановити взаємозв'язок між рівнем правової соціалізації, соціальною відповідальністю, самоконтролем та моральною нормативністю поведінки.
6. Розробити програму психологічного розвитку правової соціалізації особистості.

Концептуальна гіпотеза дослідження полягає у припущенні, що високий рівень правової соціалізації особистості молодих військовослужбовців пов'язаний із високим рівнем соціальної відповідальності, інтернальності та моральної нормативності поведінки.

Для реалізації поставлених завдань використано комплекс методів дослідження: *теоретичні* (аналіз, синтез, узагальнення та систематизація наукової літератури), *емпіричні* (тестування, анкетування, стандартні психодіагностичні методики) та *методи математичної обробки даних* (кількісний і якісний аналіз результатів).

У процесі емпіричного дослідження використано такі стандартні психодіагностичні методики: методика «Рівень суб'єктивного контролю» Дж. Роттера, методика діагностики рівня соціальної відповідальності. Також як самостійний дослідницький інструмент використано авторський опитувальник «Особливості правової соціалізації військовослужбовців».

Емпірична база дослідження. У дослідженні взяли участь 60 військовослужбовців віком від 17 до 25 років, серед яких курсанти військових закладів освіти, солдати, сержанти та офіцери молодшого командного складу.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання його результатів у діяльності військових психологів, офіцерів морально-психологічного забезпечення, викладачів військових закладів освіти та практичних психологів. Отримані дані можуть бути використані для розроблення програм профілактики девіантної поведінки, формування правової культури, розвитку соціальної відповідальності та моральної нормативності поведінки військовослужбовців. Запропонована програма психологічного розвитку правової соціалізації може застосовуватися у тренінговій, психопрофілактичній та просвітницькій роботі з молодими військовослужбовцями.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, додатків (20 сторінок) та списку використаних джерел (58 найменувань). Загальний обсяг роботи становить 106 сторінок, з них основний текст – 80 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

1.1. Поняття правової соціалізації особистості у психологічній науці

На сучасному етапі розвитку суспільства проблема правової соціалізації особистості посідає важливе місце у психологічній, соціологічній та юридичній науці. Це пов'язано насамперед із необхідністю формування у людини правової культури, правосвідомості, соціальної відповідальності та готовності до дотримання суспільно значущих норм поведінки. В умовах глобалізаційних процесів, цифровізації, суспільної нестабільності та трансформації ціннісних орієнтацій молоді особливого значення набуває дослідження психологічних механізмів засвоєння особистістю правових норм і моделей правомірної поведінки.

У науковій літературі поняття «соціалізація» розглядається як процес входження особистості у систему соціальних відносин шляхом засвоєння суспільного досвіду, норм, цінностей та способів поведінки. В. В. Москаленко зазначає, що соціалізація є безперервним процесом становлення особистості, у межах якого людина засвоює соціальний досвід, адаптується до вимог суспільства та формує власну систему цінностей і переконань [31, с. 41]. Дослідник наголошує, що соціалізація охоплює всі сфери життєдіяльності людини та триває протягом усього життя.

Подібної думки дотримується Р. В. Зозуляк-Случик, яка підкреслює, що соціалізація є складним процесом взаємодії особистості та соціального середовища, у ході якого людина засвоює соціальні ролі, моральні норми, правила поведінки та систему суспільних цінностей [16, с. 18]. Науковиця зазначає, що важливою умовою ефективної соціалізації є активність самої особистості, її здатність не лише сприймати соціальний досвід, а й творчо його переосмислювати.

У психологічній науці правова соціалізація розглядається як окремий напрям загального процесу соціалізації, пов'язаний із формуванням правосвідомості, правової культури та готовності особистості діяти відповідно до правових норм. Р. С. Кацавець визначає правову соціалізацію як процес засвоєння людиною системи правових знань, норм, цінностей та моделей поведінки, які забезпечують її ефективне функціонування у правовому просторі суспільства [20, с. 52]. Учений наголошує, що результатом успішної правової соціалізації є сформована правосвідомість, високий рівень правової культури та внутрішня готовність особистості до дотримання закону.

Одним із центральних компонентів правової соціалізації є правосвідомість. О. А. Жидовцева трактує правосвідомість як систему поглядів, переконань, оцінок та емоційного ставлення особистості до права, законності та правових явищ [14, с. 308]. Авторка підкреслює, що правосвідомість виконує регулятивну функцію, оскільки саме вона значною мірою визначає характер поведінки людини та її ставлення до правових норм. Високий рівень правосвідомості сприяє розвитку відповідальної поведінки, правомірної активності та здатності особистості усвідомлювати наслідки власних дій.

Важливу роль у процесі правової соціалізації відіграє правова культура. На думку Р. С. Кацавця, правова культура відображає рівень правового розвитку особистості та проявляється у повазі до закону, усвідомленні прав і обов'язків, здатності діяти відповідно до морально-правових норм [19]. Учений зазначає, що правова культура формується поступово під впливом сім'ї, освітнього середовища, соціального оточення та загального рівня розвитку суспільства.

У сучасній юридичній психології правова соціалізація розглядається не лише як процес засвоєння правових знань, а й як формування внутрішньої нормативності поведінки. В. Й. Бочелюк, М. С. Панов, С. Ф. Денисов та А. В. Турубарова зазначають, що правова соціалізація забезпечує інтеграцію

особистості у систему соціально-правових відносин через формування у неї відповідальності, самоконтролю та готовності дотримуватися суспільних норм [4, с. 74]. Науковці підкреслюють, що правомірна поведінка не виникає автоматично, а є результатом тривалого психологічного та соціального розвитку особистості.

Досліджуючи психологічні аспекти правової соціалізації, учені акцентують увагу на значенні морального розвитку людини. Зокрема, З. З. Петрович зазначає, що мораль є важливим підґрунтям формування правосвідомості, оскільки саме моральні переконання часто визначають ставлення людини до права та законності [38, с. 103]. Моральні норми формують внутрішні механізми саморегуляції поведінки, сприяють розвитку відповідальності та контролю над власними діями.

Водночас правова соціалізація тісно пов'язана із процесами соціальної адаптації особистості. М. І. Блажівський визначає адаптацію як процес активного пристосування людини до умов соціального середовища, що супроводжується змінами у поведінковій, емоційній та мотиваційній сферах [2, с. 236]. На думку автора, успішна соціальна адаптація є важливою умовою формування правомірної поведінки та позитивного ставлення до соціальних норм.

Подібну позицію займає Л. В. Боярин, яка підкреслює, що соціальна адаптація є складним психологічним процесом взаємодії особистості із соціальним середовищем [5, с. 59]. Успішна адаптація сприяє формуванню у людини почуття безпеки, стабільності та соціальної відповідальності, тоді як труднощі адаптації можуть стати підґрунтям для девіантної поведінки та порушення правових норм.

У сучасних умовах значної актуальності набуває проблема ресоціалізації особистості. В. Й. Бочелюк, М. С. Панов та Т. О. Гайворонська зазначають, що ресоціалізація є процесом повторного засвоєння соціально схвалених норм, цінностей та моделей поведінки особистістю, яка втратила або деформувала попередні соціальні установки [3, с. 1416]. Науковці

підкреслюють, що ресоціалізація особливо важлива в умовах соціальної нестабільності, зростання девіантної поведінки та кризових явищ у молодіжному середовищі.

Особливого значення проблема правової соціалізації набуває у молодіжному середовищі. Саме юнацький вік є періодом активного формування світогляду, моральних переконань, правосвідомості та громадянської позиції. О. В. Кравченко наголошує, що формування правової свідомості молоді залежить від багатьох чинників: сімейного виховання, освітнього середовища, рівня правової культури суспільства та особливостей міжособистісної взаємодії [22, с. 136]. У цей період особистість особливо чутлива до впливу соціального середовища, референтних груп та інформаційного простору.

Важливу роль у формуванні правової соціалізації відіграє система освіти. А. О. Галай та В. О. Галай зазначають, що правова просвіта молоді є одним із ключових напрямів формування правової культури та профілактики девіантної поведінки [9, с. 18]. Дослідники наголошують на необхідності впровадження сучасних форм правового виховання, розвитку критичного мислення та формування відповідального ставлення молоді до власних прав і обов'язків.

Крім того, суттєвий вплив на процес правової соціалізації справляє сучасний інформаційний простір. Соціальні мережі, цифрові медіа та інтернет-комунікація значною мірою визначають особливості формування ціннісних орієнтацій молоді, її ставлення до права та соціальних норм. У зв'язку з цим проблема формування правової культури в умовах цифрового суспільства стає одним із пріоритетних напрямів сучасних психологічних досліджень.

У сучасній психологічній науці правова соціалізація особистості розглядається не лише як процес засвоєння правових норм, а і як складне інтегративне явище, що охоплює формування правової свідомості, правових установок, моральних переконань, ціннісних орієнтацій та готовності

особистості до соціально нормативної поведінки. Правова соціалізація забезпечує інтеграцію людини у правову систему суспільства та виступає важливою умовою підтримання соціального порядку, стабільності й правової культури держави.

На думку В. В. Москаленка, процес соціалізації передбачає активне включення особистості у систему суспільних взаємодій, у ході яких людина не лише засвоює соціальний досвід, а й формує власну систему цінностей, норм і моделей поведінки [31, с. 112]. У межах правової соціалізації особливого значення набуває саме інтеріоризація правових норм, тобто їх перехід із зовнішніх соціальних вимог у внутрішні особистісні переконання.

Психологічна структура правової соціалізації включає декілька взаємопов'язаних компонентів:

- когнітивний;
- емоційно-ціннісний;
- поведінковий;
- мотиваційний.

Когнітивний компонент охоплює знання особистості про правові норми, закони, права та обов'язки громадян. Саме він забезпечує розуміння людиною правових механізмів функціонування суспільства. Емоційно-ціннісний компонент пов'язаний зі ставленням особистості до права, рівнем поваги до закону, відчуттям справедливості та моральної відповідальності. Поведінковий компонент проявляється у реальній правомірній або неправомірній поведінці людини. Мотиваційний компонент визначає внутрішні причини дотримання або порушення правових норм.

Дослідники юридичної психології наголошують, що правова поведінка людини значною мірою залежить від рівня сформованості правосвідомості. Зокрема, Р. С. Кацавець визначає правосвідомість як систему правових знань, оцінок, переконань та емоцій, що відображають ставлення особистості до права, законності та правопорядку [20, с. 74]. Автор підкреслює, що саме

правосвідомість виступає внутрішнім психологічним регулятором поведінки особистості.

Подібної позиції дотримується і О. А. Жидовцева, яка зазначає, що правосвідомість виконує регулятивну, оцінну та прогностичну функції, оскільки дозволяє людині оцінювати власні вчинки та прогнозувати їх наслідки [14, с. 309]. У контексті правової соціалізації це означає, що сформована правосвідомість сприяє добровільному дотриманню правових норм без зовнішнього примусу.

Суттєве значення у процесі правової соціалізації має моральний розвиток особистості. З. З. Петрович наголошує, що мораль та право є взаємопов'язаними соціальними регуляторами, а моральні переконання людини значною мірою визначають її ставлення до правових норм [38, с. 104]. Відтак формування правової культури неможливе без розвитку моральної відповідальності, гуманістичних цінностей та соціальної зрілості особистості.

Особливу роль у формуванні правової соціалізації відіграє молодіжне середовище. Саме юнацький вік є сенситивним періодом для становлення ціннісно-нормативної сфери особистості, розвитку самосвідомості та вироблення моделей соціальної поведінки. На це звертає увагу О. В. Кравченко, яка підкреслює, що формування правової свідомості підлітків та молоді залежить від рівня правової освіти, сімейного виховання, міжособистісних стосунків та соціального середовища [22, с. 136].

У сучасних умовах особливого значення набуває вплив інформаційного середовища та соціальних мереж на процес правової соціалізації молоді. Масова комунікація здатна як сприяти формуванню правової культури, так і провокувати поширення правового нігілізму, агресивних моделей поведінки та девіантних установок. Р. Чалдині зазначає, що поведінка людини значною мірою визначається механізмами соціального впливу, наслідування та групового тиску [52, с. 58]. Це особливо актуально для молоді, яка характеризується підвищеною чутливістю до думки референтної групи.

Не менш важливим чинником правової соціалізації виступає сім'я як первинний інститут соціалізації. Саме у сімейному середовищі закладаються перші уявлення про допустиму поведінку, відповідальність, справедливість та соціальні норми. За словами Р. В. Зозуляк-Случик, сім'я формує базові моделі соціальної взаємодії та морально-правові установки особистості [16, с. 87]. Несприятливий психологічний клімат у сім'ї, насильство, конфлікти або байдужість батьків можуть негативно впливати на формування правової поведінки молоді.

Водночас сучасні соціальні трансформації, економічна нестабільність, військові події та кризові явища істотно ускладнюють процес правової соціалізації особистості. В умовах соціальної нестабільності зростає рівень тривожності, агресивності, дезадаптації та девіантної поведінки молоді. Науковці підкреслюють, що переживання кризових ситуацій може супроводжуватись деформацією ціннісної сфери та зниженням рівня нормативного контролю [3, с. 1418].

У зв'язку з цим правова соціалізація сьогодні повинна розглядатися не лише як процес засвоєння законів, а як комплексний психологічний механізм розвитку соціально зрілої, відповідальної та правосвідомої особистості. Ефективність цього процесу значною мірою залежить від рівня розвитку правової культури суспільства, системи освіти, сімейного виховання, діяльності соціальних інститутів та психологічної готовності особистості до конструктивної взаємодії із соціальним середовищем.

Для узагальнення основних компонентів правової соціалізації особистості доцільно подати їх у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Основні компоненти правової соціалізації особистості

Компонент	Зміст	Прояв у поведінці
Когнітивний	Правові знання, уявлення про норми та закони	Усвідомлення прав та обов'язків

Емоційно- ціннісний	Ставлення до права, почуття справедливості	Повага до закону, моральна відповідальність
Поведінковий	Реалізація правових норм у поведінці	Правомірна поведінка, самоконтроль
Мотиваційний	Внутрішні мотиви дотримання норм	Готовність діяти відповідально

Таким чином, правова соціалізація особистості є складним багаторівневим процесом, який охоплює засвоєння правових норм, формування правової свідомості, розвиток моральної відповідальності та інтеграцію особистості у систему суспільно-правових відносин. Вона формується під впливом соціального середовища, виховання, освіти, міжособистісної взаємодії та індивідуально-психологічних особливостей людини.

1.2. Психологічні механізми формування правової поведінки особистості

Правова поведінка особистості є результатом складної взаємодії соціальних, психологічних і моральних чинників. У психологічній науці вона розглядається як форма соціально нормативної поведінки, що ґрунтується на усвідомленні правових норм, прийнятті соціальних цінностей та внутрішній готовності дотримуватися вимог права.

Формування правової поведінки відбувається у процесі соціалізації та супроводжується розвитком правосвідомості, саморегуляції, моральної відповідальності й здатності до соціального контролю. Психологічні механізми забезпечують перехід зовнішніх норм у внутрішні переконання та їх подальшу реалізацію в поведінці.

Одним із ключових механізмів є інтеріоризація соціальних норм, яка передбачає перетворення зовнішніх вимог на внутрішні регулятори

поведінки. Інтеріоризовані норми стають основою самоконтролю та дозволяють особистості регулювати власні дії без зовнішнього примусу.

В. В. Москаленко зазначає, що інтеріоризація є важливим етапом соціалізації, оскільки саме через неї формуються соціально схвалювані моделі поведінки [31, с. 146]. У контексті правової соціалізації це означає перехід від формального дотримання норм до їх внутрішнього прийняття.

Важливу роль у формуванні правової поведінки відіграє механізм соціального наuczіння. Представники соціально-когнітивного підходу наголошують, що значна частина поведінкових моделей засвоюється через спостереження за поведінкою інших людей, наслідування та підкріплення. Особистість орієнтується на зразки поведінки, які демонструють батьки, педагоги, однолітки, лідери груп та медійні особи.

У працях Р. Чалдині підкреслюється, що соціальний вплив та конформізм мають значний вплив на поведінку людини, оскільки індивід прагне відповідати очікуванням соціальної групи [52, с. 71]. Особливо це проявляється у підлітковому та юнацькому віці, коли референтна група стає важливим джерелом соціальних орієнтирів. Якщо у найближчому соціальному середовищі підтримуються правомірні моделі поведінки, то ймовірність дотримання правових норм значно зростає. Натомість у середовищі з девіантними установками може формуватись толерантність до правопорушень та агресивних форм поведінки.

Одним із центральних психологічних механізмів правової поведінки виступає саморегуляція особистості. Саморегуляція забезпечує здатність людини контролювати власні емоції, імпульси, поведінкові реакції та співвідносити їх із соціальними вимогами. Високий рівень саморегуляції сприяє розвитку відповідальності, дисциплінованості та здатності прогнозувати наслідки власних дій.

Г. Петренко та І. Мудрак визначають саморегуляцію як внутрішньоособистісний механізм організації поведінки, що забезпечує свідомий контроль людини над власною діяльністю [39, с. 204]. У контексті

правової поведінки це означає здатність особистості стримувати імпульсивні дії, дотримуватись соціальних норм та приймати рішення відповідно до морально-правових вимог суспільства.

Значний вплив на формування правової поведінки має рівень розвитку моральної свідомості особистості. Моральні переконання визначають ставлення людини до справедливості, відповідальності, обов'язку та соціальної взаємодії. Як зазначає З. З. Петрович, мораль і право є взаємопов'язаними регуляторами поведінки, а моральні цінності виступають внутрішньою основою правомірної поведінки [38, с. 105]. Людина, у якої сформовані гуманістичні цінності та почуття відповідальності, більш схильна до добровільного дотримання законів.

Важливим психологічним чинником правової поведінки є також рівень розвитку правосвідомості. Правосвідомість виконує регулятивну функцію та визначає характер ставлення особистості до права, законності та правопорядку. Р. С. Кацавець підкреслює, що сформована правосвідомість забезпечує усвідомлене дотримання правових норм та сприяє формуванню активної громадянської позиції [20, с. 81].

Суттєву роль у розвитку правової поведінки відіграє система ціннісних орієнтацій особистості. Цінності визначають життєві пріоритети людини, впливають на мотивацію поведінки та соціальні установки. Якщо провідними цінностями є відповідальність, справедливість, повага до інших людей та соціальна безпека, то особистість зазвичай демонструє вищий рівень правової культури. Натомість домінування егоцентричних або агресивних установок може сприяти порушенню соціальних норм.

Т. М. Титаренко наголошує, що система цінностей є ядром особистості та визначає характер її взаємодії із соціальним середовищем [48, с. 214]. Саме тому формування позитивних ціннісних орієнтацій є важливою умовою розвитку правосвідомої поведінки молоді.

Окрему роль у формуванні правової поведінки відіграє емоційна сфера особистості. Емоційна нестабільність, високий рівень тривожності,

агресивності або фрустрації можуть негативно впливати на здатність людини до самоконтролю та конструктивної соціальної взаємодії. Водночас емоційна зрілість сприяє розвитку емпатії, соціальної відповідальності та толерантності.

Одним із найважливіших соціально-психологічних механізмів формування правової поведінки особистості є вплив сім'ї. Саме сім'я виступає первинним інститутом соціалізації, у межах якого дитина вперше знайомиться із системою соціальних норм, моральних правил та моделей міжособистісної взаємодії. У процесі сімейного виховання формуються базові уявлення про відповідальність, справедливість, допустиму поведінку та ставлення до соціальних вимог.

Р. В. Зозуляк-Случик зазначає, що сім'я створює первинне середовище для засвоєння соціальних ролей і морально-правових норм [16, с. 94]. Якщо у сім'ї домінують взаємоповага, підтримка, чітка система правил та відповідальність, це сприяє розвитку правомірної поведінки особистості. Натомість конфліктне сімейне середовище, жорстокість, байдужість або асоціальна поведінка батьків можуть призводити до формування девіантних установок та негативного ставлення до правових норм.

Не менш важливим механізмом правової соціалізації виступає система освіти. Освітнє середовище забезпечує не лише передачу знань про право, а й розвиток соціальної компетентності, громадянської відповідальності та правової культури молоді. У закладах освіти особистість навчається взаємодіяти з іншими людьми відповідно до соціальних правил, дотримуватись дисципліни та виконувати соціальні ролі.

О. В. Кравченко наголошує, що правове виховання молоді повинно бути спрямоване на формування усвідомленого ставлення до права та розвиток внутрішньої потреби дотримуватись соціально нормативної поведінки [22, с. 138]. Особливого значення набуває інтеграція психологічних та правових підходів у процесі виховання, оскільки механічне

засвоєння правових знань без формування особистісного ставлення до них є недостатнім для розвитку стійкої правової поведінки.

У сучасному суспільстві значний вплив на формування правової поведінки здійснюють засоби масової інформації та соціальні мережі. Інформаційне середовище стало одним із провідних чинників соціалізації молоді, оскільки саме через цифровий простір людина отримує значну частину соціального досвіду, моделей поведінки та ціннісних орієнтацій.

Г. Лебон у праці «Психологія мас» звертав увагу на те, що поведінка людини у групі часто визначається емоційним зараженням, наслідуванням та впливом колективних установок [44, с. 74]. У сучасних умовах ці механізми активно реалізуються через соціальні мережі, де поширюються як позитивні, так і деструктивні поведінкові моделі. Молодь часто орієнтується на поведінку блогерів, лідерів думок та онлайн-спільнот, що може впливати на ставлення до правових норм, агресії, насильства чи відповідальності.

Важливим механізмом формування правової поведінки є також соціальний контроль. Соціальний контроль включає систему зовнішніх та внутрішніх засобів регуляції поведінки людини. До зовнішніх механізмів належать правові санкції, соціальне схвалення або осуд, а до внутрішніх – совість, моральні переконання, почуття обов'язку та відповідальності.

На думку Н. М. Оніщенко, ефективність правової системи значною мірою залежить від рівня внутрішнього прийняття правових норм особистістю [35, с. 20]. Якщо людина дотримується законів виключно через страх покарання, така поведінка є нестійкою. Натомість внутрішньо прийняті правові норми стають елементом саморегуляції та забезпечують стабільну правомірну поведінку.

Суттєвий вплив на формування правової поведінки має рівень соціально-психологічної адаптації особистості. Адаптована людина здатна ефективно взаємодіяти із соціальним середовищем, дотримуватись соціальних норм та конструктивно вирішувати конфлікти. Соціальна

дезадаптація, навпаки, може супроводжуватись тривожністю, агресивністю, відчуженням та схильністю до девіантної поведінки.

Л. В. Боярин зазначає, що соціальна адаптація є важливим механізмом інтеграції особистості у суспільство та забезпечує її здатність функціонувати відповідно до соціальних вимог [5, с. 60]. Особливо актуальним це є для молоді, яка перебуває на етапі активного особистісного та соціального становлення.

У контексті сучасних суспільних трансформацій важливого значення набуває вплив кризових умов на правову поведінку особистості. Воєнний стан, соціальна нестабільність, економічні труднощі та постійний психологічний стрес можуть негативно впливати на емоційну сферу людини та знижувати рівень самоконтролю. У таких умовах підвищується ризик агресивних реакцій, імпульсивної поведінки та деформації правосвідомості.

Водночас кризові умови можуть стимулювати й розвиток громадянської відповідальності, соціальної згуртованості та усвідомлення значущості правових норм. Це свідчить про те, що правова поведінка особистості формується під впливом не лише індивідуально-психологічних характеристик, а й ширших соціально-історичних процесів.

Для систематизації основних психологічних механізмів формування правової поведінки особистості доцільно представити їх у таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

Основні психологічні механізми формування правової поведінки особистості

Психологічний механізм	Зміст механізму	Вплив на правову поведінку
Інтеріоризація норм	Засвоєння соціально-правових вимог	Формування внутрішнього контролю
Соціальне научіння	Наслідування поведінкових моделей	Засвоєння правомірних або девіантних моделей

Саморегуляція	Контроль емоцій та поведінки	Розвиток відповідальності
Соціальний контроль	Система зовнішніх і внутрішніх обмежень	Дотримання соціальних норм
Правосвідомість	Усвідомлення значення права	Формування правової культури
Ціннісні орієнтації	Система життєвих пріоритетів	Визначення мотивації поведінки
Соціальна адаптація	Пристосування до соціального середовища	Конструктивна взаємодія із суспільством

Отже, формування правової поведінки особистості є результатом взаємодії багатьох психологічних механізмів, серед яких провідне місце займають інтеріоризація соціальних норм, соціальне научіння, розвиток саморегуляції, правосвідомості, моральної відповідальності та соціальної адаптації. Значний вплив на цей процес здійснюють сім'я, освітнє середовище, референтні групи, інформаційний простір та соціальні умови розвитку суспільства.

1.3. Психологічні чинники порушення правової соціалізації особистості

Правова соціалізація особистості є складним і багаторівневим процесом засвоєння правових норм, цінностей, моделей поведінки та способів взаємодії із соціально-правовим середовищем. Її ефективність значною мірою залежить від гармонійного поєднання соціальних, психологічних, моральних та культурних чинників. Водночас у сучасному суспільстві спостерігається посилення тенденцій, що ускладнюють процес формування правосвідомості молоді та сприяють виникненню різних форм

девіантної поведінки. Порушення правової соціалізації проявляється у деформації правових установок, правовому нігілізмі, ігноруванні соціальних норм, агресивності, низькому рівні самоконтролю та схильності до правопорушень.

У психологічній науці порушення правової соціалізації розглядається як результат негативного впливу зовнішніх та внутрішніх чинників на процес формування особистості. До таких чинників належать несприятливе сімейне середовище, соціальна дезадаптація, деформація ціннісної сфери, вплив девіантних груп, психологічні травми, стрес, інформаційний тиск, соціальна нестабільність та інші фактори, що перешкоджають засвоєнню правових норм і моральних принципів.

Одним із центральних чинників порушення правової соціалізації є девіантна поведінка. У сучасній психології девіантна поведінка визначається як система дій або вчинків, що суперечать загальноприйнятим соціальним і правовим нормам. О. Диса та І. Шинкаренко зазначають, що девіантна поведінка формується під впливом поєднання індивідуально-психологічних особливостей особистості та несприятливих умов соціального середовища [10, с. 14]. Науковці підкреслюють, що особи з деформованими моральними орієнтаціями частіше демонструють байдужість до правових норм, схильність до агресії та уникнення відповідальності.

Подібну позицію висловлює Н. Максимова, яка розглядає девіантну поведінку як наслідок порушення процесу соціалізації, недостатнього розвитку моральної саморегуляції та дефіциту позитивного соціального досвіду [31, с. 42]. Дослідниця наголошує, що особливо вразливими до девіантних проявів є підлітки та молодь, оскільки саме в цей період активно формується система цінностей, правових установок та особистісної ідентичності.

Важливим психологічним чинником порушення правової соціалізації є низький рівень самоконтролю. Самоконтроль забезпечує здатність особистості регулювати власну поведінку відповідно до соціальних та

правових норм, стримувати імпульсивні реакції, оцінювати наслідки власних дій і приймати відповідальні рішення. Г. Петренко та І. Мудрак підкреслюють, що недостатній розвиток саморегуляції сприяє підвищенню ризику асоціальної та девіантної поведінки [39, с. 204].

У дослідженнях А. Сороки встановлено, що існує тісний взаємозв'язок між вольовою саморегуляцією та морально-нормативною сферою особистості. Особи з низьким рівнем самоконтролю частіше демонструють нестійкість моральних переконань, схильність до агресії, порушення соціальних правил і труднощі в усвідомленні правових наслідків власної поведінки [45, с. 490]. Таким чином, недостатній розвиток механізмів саморегуляції може виступати одним із ключових чинників деформації правової свідомості.

Особливе місце серед чинників порушення правової соціалізації займає агресивність. Агресивна поведінка часто супроводжується зниженням емпатії, конфліктністю, прагненням до домінування та нехтуванням правами інших людей. На думку В. Москальця, агресія може виникати як реакція на внутрішні психологічні конфлікти, фрустрацію або соціальне відчуження [30, с. 251]. Якщо агресивні моделі поведінки закріплюються в процесі соціального навічання, вони поступово стають частиною поведінкової системи особистості.

Важливим чинником деформації правової соціалізації є правовий нігілізм, який проявляється у зневажливому ставленні до права, недовірі до державних інституцій та переконанні у необов'язковості дотримання правових норм. Н. Оніщенко зазначає, що правовий нігілізм формується під впливом соціальної несправедливості, негативного досвіду взаємодії з правовими структурами та загального зниження авторитету права у суспільстві [35, с. 20].

Р. Кацавець підкреслює, що низький рівень правової культури та недостатній розвиток правової освіти сприяють формуванню байдужого або негативного ставлення до закону [19]. У такому випадку особистість не

сприймає право як цінність, а правові норми розглядає лише як зовнішні обмеження, що ускладнює процес ефективної правової соціалізації.

Значний вплив на порушення правової соціалізації має соціальне середовище. Несприятливі умови виховання, конфліктна атмосфера в сім'ї, дефіцит емоційної підтримки, жорстокість або байдужість батьків негативно впливають на формування особистості. Р. Зозуляк-Случик зазначає, що саме сім'я є первинним інститутом соціалізації, у якому закладаються основи моральної та правової поведінки [16, с. 67]. Деформація сімейних взаємин може призводити до формування почуття соціальної відчуженості, недовіри до оточення та негативних поведінкових моделей.

Водночас значну роль у сучасних умовах відіграє вплив молодіжного середовища та референтних груп. Підлітки та молодь часто орієнтуються на норми та цінності найближчого соціального оточення. Якщо у групі підтримуються асоціальні або протиправні форми поведінки, ризик порушення правової соціалізації суттєво зростає. Р. Чалдині у своїй концепції психології впливу підкреслює, що соціальний тиск та прагнення до групового схвалення можуть змушувати особистість діяти всупереч власним моральним переконанням [52, с. 112].

Суттєвим чинником порушення правової соціалізації в сучасних умовах виступає інформаційний вплив медіапростору та соціальних мереж. Інтенсивне перебування молоді у цифровому середовищі сприяє не лише швидкому отриманню інформації, але й поширенню агресивних моделей поведінки, правового нігілізму, деструктивних субкультур та антисоціальних установок. У ситуації недостатньо сформованого критичного мислення особистість стає більш вразливою до маніпулятивного впливу, що негативно позначається на формуванні правової свідомості.

О. В. Кушнерьова та О. В. Джежик зазначають, що соціальні мережі можуть впливати на самооцінку, рівень домагань та систему цінностей молоді, формуючи залежність від соціального схвалення та знижуючи рівень відповідального ставлення до власної поведінки. За умов постійного

інформаційного тиску у молоді може спостерігатися зростання емоційної нестабільності, імпульсивності та схильності до девіантних проявів [27, с. 177].

Окрему увагу сучасні дослідники приділяють впливу соціальної нестабільності та воєнних умов на процес правової соціалізації. Тривалий стрес, почуття небезпеки, соціальна тривожність, вимушена міграція та руйнування звичних соціальних зв'язків негативно впливають на психоемоційний стан особистості. В умовах воєнних викликів у частини молоді може спостерігатися зниження довіри до соціальних інститутів, підвищення агресивності, емоційне виснаження та труднощі у дотриманні соціальних норм.

На думку В. Й. Бочелюка, М. С. Панова та Т. О. Гайворонської, у кризових соціальних умовах особливої актуальності набуває проблема ресоціалізації особистості, оскільки нестабільне середовище сприяє деформації морально-правових орієнтацій та порушенню адаптаційних механізмів [3, с. 1418]. У таких умовах важливого значення набуває психологічна підтримка молоді, формування навичок саморегуляції та розвиток відповідальної правової поведінки.

Дослідники також наголошують на взаємозв'язку між соціально-психологічною адаптацією та правовою соціалізацією. І. Пилипчук підкреслює, що низький рівень соціальної адаптації часто супроводжується труднощами у прийнятті соціальних норм, конфліктністю та відчуттям відчуження від суспільства [40, с. 91]. Особистість, яка не відчуває власної значущості у соціальному середовищі, може демонструвати протестні або асоціальні форми поведінки.

У цьому контексті важливим є також вплив ціннісної сфери особистості. Деформація моральних орієнтацій, переважання індивідуалістичних або споживацьких установок, зниження рівня емпатії та відповідальності можуть сприяти порушенню правової соціалізації. Е. Фромм зазначав, що в умовах соціальної нестабільності людина нерідко прагне

уникнути особистої відповідальності, що може проявлятися у конформізмі або агресивній поведінці [55, р. 143].

К. Г. Юнг розглядав соціальну поведінку особистості через взаємодію свідомих та несвідомих механізмів, наголошуючи, що внутрішні конфлікти та психологічні комплекси можуть впливати на поведінкові реакції людини у соціальному середовищі [56, р. 87]. За відсутності сформованої системи морально-правових орієнтацій це може призводити до порушення процесу правової соціалізації.

Для узагальнення основних психологічних чинників порушення правової соціалізації особистості доцільно подати їх у вигляді рисунка 1.1.

Рис. 1.1. Основні психологічні чинники порушення правової соціалізації особистості

Таким чином, порушення правової соціалізації особистості є результатом складної взаємодії психологічних та соціальних чинників. Негативний вплив середовища, деформація ціннісної сфери, недостатній розвиток самоконтролю, агресивність та правовий нігілізм можуть призводити до формування девіантної поведінки та порушення правових норм. У сучасних умовах особливо важливими є розвиток правової культури молодих військовослужбовців, формування навичок відповідальної поведінки та створення ефективних психолого-педагогічних програм профілактики порушень правової соціалізації.

Висновки до першого розділу

У першому розділі було здійснено теоретичний аналіз проблеми правової соціалізації особистості у психологічній науці. На основі опрацювання наукової літератури встановлено, що правова соціалізація є складним, багаторівневим і безперервним процесом засвоєння особистістю правових норм, цінностей, моделей поведінки та формування правової свідомості. У процесі правової соціалізації молода людина, зокрема молоді військовослужбовці не лише опановує систему правових знань, а й формує власне ставлення до права, закону, соціальної відповідальності та моральних принципів.

З'ясовано, що правова соціалізація тісно пов'язана із загальним процесом соціалізації особистості та виступає важливим компонентом її психологічного розвитку. Правова соціалізація забезпечує інтеграцію особистості у соціально-правове середовище, сприяє формуванню правової культури, відповідальної поведінки та готовності дотримуватися соціальних норм. Встановлено, що важливими структурними компонентами правової соціалізації є правосвідомість, правова культура, моральна нормативність, соціальна відповідальність та саморегуляція поведінки.

У процесі теоретичного аналізу було визначено, що правова свідомість є однією з ключових психологічних категорій дослідження. Вона охоплює систему знань, оцінок, переконань, емоцій та установок особистості щодо права і законності. Рівень сформованості правосвідомості значною мірою визначає характер правової поведінки людини, її ставлення до соціальних норм та готовність діяти відповідально в різних життєвих ситуаціях.

Теоретичне дослідження психологічних механізмів формування правової поведінки особистості дозволило встановити, що цей процес здійснюється через інтеріоризацію соціальних норм, соціальне научіння, наслідування, ідентифікацію та розвиток саморегуляції.

Особливу роль у формуванні правової поведінки відіграють сім'я, заклади освіти, референтні групи, засоби масової інформації та соціальні мережі. Саме у процесі взаємодії із соціальним середовищем особистість засвоює моделі поведінки, морально-правові цінності та способи реагування на соціальні ситуації.

Встановлено, що ефективність правової соціалізації значною мірою залежить від рівня розвитку самоконтролю, відповідальності, моральної нормативності та ціннісних орієнтацій особистості. Високий рівень інтернальності, сформованість моральних переконань та здатність до саморегуляції сприяють дотриманню правових норм і розвитку соціально відповідальної поведінки.

Теоретичний аналіз також дозволив визначити основні психологічні чинники порушення правової соціалізації особистості, у тому числі молодих військовослужбовців. До них належать: девіантна поведінка, агресивність, низький рівень самоконтролю, правовий нігілізм, деформація ціннісної сфери, негативний вплив соціального середовища, недостатній рівень правової освіти та соціальна дезадаптація.

Встановлено, що негативний вплив сім'ї, девіантне оточення, інформаційне середовища та соціальна нестабільність може сприяти формуванню асоціальних моделей поведінки та деформації правосвідомості.

Особливу актуальність проблема правової соціалізації набуває в сучасних умовах соціальних трансформацій, інформаційного тиску та воєнних викликів.

Таким чином, теоретичний аналіз підтвердив необхідність подальшого емпіричного дослідження взаємозв'язку між рівнем правової соціалізації, соціальною відповідальністю, самоконтролем і моральною нормативністю поведінки, що визначає подальшу логіку дослідження.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЯ ТА АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ ПРАВОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

2.1. Організація та методи емпіричного дослідження

Проблема правової соціалізації особистості в сучасних умовах набуває особливого значення, оскільки саме рівень сформованості правосвідомості, соціальної відповідальності та самоконтролю значною мірою визначає поведінку особистості у суспільстві. Особливо актуальною ця проблема є для військовослужбовців молодого віку, адже їх професійна діяльність безпосередньо пов'язана з дотриманням правових норм, військової дисципліни та моральної відповідальності [4; 20].

У сучасних умовах воєнного стану питання правової соціалізації військовослужбовців набуває не лише психологічного, а й соціального значення. Формування правової культури особистості, відповідального ставлення до службових обов'язків, здатності до самоконтролю та дотримання правових норм є важливими чинниками ефективного функціонування військової системи [19; 31].

Емпіричне дослідження психологічних аспектів правової соціалізації особистості проводилося протягом 2025–2026 років. Дослідження мало комплексний характер і було спрямоване на вивчення взаємозв'язку між рівнем правової соціалізації, соціальною відповідальністю та суб'єктивним контролем військовослужбовців молодого віку.

У дослідженні взяли участь 60 військовослужбовців віком від 17 до 25 років. До вибірки увійшли курсанти військових закладів освіти, солдати, сержанти та офіцери молодшого командного складу. Такий вибір респондентів був зумовлений тим, що саме молодий вік є важливим етапом формування правової свідомості, соціальних установок та морально-

нормативної поведінки особистості [8; 16]. Під час формування вибірки враховувалися такі критерії:

- проходження військової служби або навчання у військовому закладі освіти;
- вік респондентів від 17 до 25 років;
- добровільна згода на участь у дослідженні;
- відсутність тяжких психічних порушень.

Для більш детального аналізу було здійснено розподіл респондентів за віком (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Розподіл респондентів за віком

Вікова категорія	Кількість осіб	%
17–18 років	12	20 %
19–21 років	28	47 %
22–25 років	20	33 %

Аналіз результатів показав, що найбільшу частину вибірки становили військовослужбовці віком 19–21 років. Саме цей віковий період характеризується активним формуванням правосвідомості, професійної ідентичності та системи цінностей особистості [23; 30].

Для наочності результати розподілу респондентів за віком подано на рисунку 2.1.

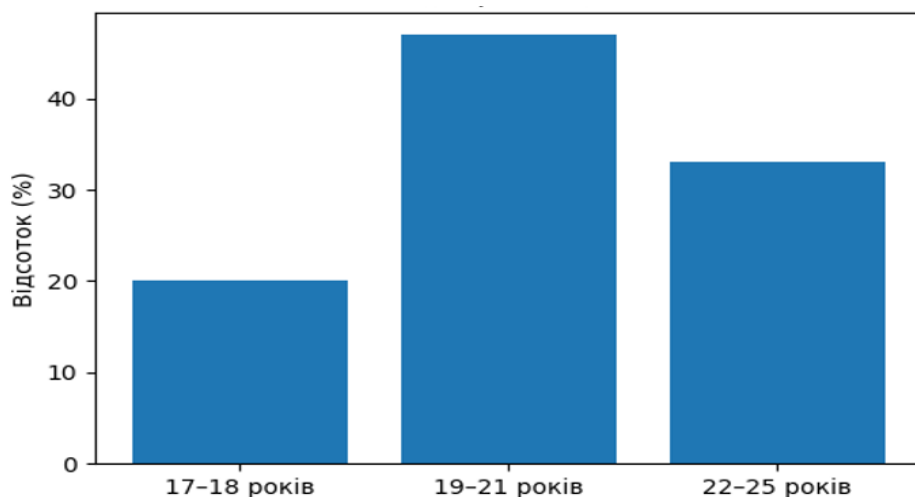

Рис. 2.1. Розподіл респондентів за віком

Також було здійснено аналіз респондентів за категоріями військової служби (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Розподіл респондентів за категоріями військової служби

Категорія	Кількість осіб	%
Курсанти	24	40 %
Солдати	18	30 %
Сержанти	11	18 %
Офіцери молодшого складу	7	12 %

Переважання курсантів і солдатів пояснюється специфікою вибірки, орієнтованої на осіб, які перебувають на етапі первинної професійної та правової соціалізації [21; 51].

У дослідженні використано комплекс психодіагностичних методик, що забезпечили багатовимірний аналіз феномену правової соціалізації. Зокрема:

- авторський опитувальник «Особливості правової соціалізації військовослужбовців» (додаток А), спрямований на визначення рівня правової обізнаності, ставлення до норм права, дисципліни та відповідальної поведінки;
- методика «Рівень суб'єктивного контролю» Дж. Роттера (додаток Б), що дозволяє визначити локус контролю особистості [15];
- методика «Діагностика рівня соціальної відповідальності» (додаток В), яка оцінює правовий, етичний, економічний, екологічний та філантропічний компоненти відповідальності.

Першою методикою був авторський опитувальник «Особливості правової соціалізації військовослужбовців». Опитувальник було розроблено з метою визначення рівня правової обізнаності, ставлення до правових норм, дисципліни та відповідальної поведінки військовослужбовців

Авторський опитувальник містив питання, спрямовані на визначення:

- рівня правових знань;
- ставлення до військової дисципліни;
- особливостей відповідальної поведінки;
- здатності дотримуватися правових норм;
- оцінки власної поведінки у професійній діяльності.

Наступною методикою стала

Методика «Рівень суб'єктивного контролю» Дж. Роттера спрямована на визначення локусу контролю.

Інтернальний тип контролю характеризується усвідомленням особистої відповідальності за події власного життя, здатністю до самоконтролю та саморегуляції.

Екстернальний тип контролю, навпаки, проявляється у схильності пояснювати події зовнішніми чинниками, випадковістю або впливом інших людей [39; 45].

Третьою методикою була методика «Діагностика рівня соціальної відповідальності» спрямована на визначення рівня сформованості соціальної відповідальності особистості за різними напрямками:

- правова відповідальність;
- етична відповідальність;
- економічна відповідальність;
- екологічна відповідальність;
- філантропічна відповідальність.

Соціальна відповідальність є важливим компонентом правової соціалізації особистості, оскільки саме вона визначає здатність людини дотримуватися соціальних норм, усвідомлювати наслідки власної поведінки та відповідально ставитися до професійної діяльності [1; 24].

Опрацювання результатів здійснювалося із застосуванням методів математичної статистики, кількісного та якісного аналізу. Дані були систематизовані у вигляді таблиць і графічних моделей.

Під час проведення дослідження було дотримано основних етичних принципів:

- добровільності участі у дослідженні;
- конфіденційності отриманих результатів;
- анонімності респондентів;
- інформованої згоди учасників дослідження.

Отже, організація емпіричного дослідження та використаний комплекс психодіагностичних методик спрямований на комплексне дослідження психологічних аспектів правової соціалізації військовослужбовців молодого віку

2.2. Аналіз рівня правової соціалізації, соціальної відповідальності та суб'єктивного контролю особистості

На сучасному етапі розвитку суспільства проблема правової соціалізації особистості набуває особливого значення, оскільки саме рівень правової культури, відповідальності та здатності до самоконтролю значною мірою визначає поведінку людини у соціальному середовищі. Особливо актуальною дана проблема є для військовослужбовців, професійна діяльність яких передбачає високий рівень дисципліни, дотримання правових норм та моральної відповідальності [4; 20].

З метою визначення психологічних аспектів правової соціалізації військовослужбовців молодого віку було проведено комплексне емпіричне дослідження, яке включало використання авторського опитувальника «Особливості правової соціалізації військовослужбовців», методики «Рівень суб'єктивного контролю» Дж. Роттера та методики «Діагностика рівня соціальної відповідальності». Сирі результати емпіричного дослідження подано у додатку Г.

Першим етапом дослідження стало визначення рівня правової соціалізації військовослужбовців за допомогою авторського опитувальника. Дана методика дозволила оцінити рівень правової обізнаності респондентів, особливості ставлення до правових норм, дисципліни, відповідальної поведінки та морально-нормативних установок.

У результаті проведеного дослідження було встановлено, що більшість респондентів мають середній та високий рівень правової соціалізації. Отримані результати свідчать про достатній рівень сформованості правової свідомості та позитивне ставлення до правових норм серед військовослужбовців молодого віку (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Рівень правової соціалізації молодих військовослужбовців за результатами авторського опитувальника «Особливості правової соціалізації військовослужбовців»

Рівень правової соціалізації	Кількість осіб	%
Високий	27	45 %
Середній	24	40 %
Низький	9	15 %

Відповідно до отриманих результатів, високий рівень правової соціалізації було виявлено у 45 % респондентів. Дані військовослужбовці характеризуються достатнім рівнем правової обізнаності, відповідальним ставленням до виконання службових обов'язків, дисциплінованістю та здатністю дотримуватися правових норм у професійній діяльності.

Середній рівень правової соціалізації продемонстрували 40 % досліджуваних. Для цієї групи характерним є загалом позитивне ставлення до правових норм, проте у деяких ситуаціях можуть спостерігатися труднощі у самоконтролі поведінки або недостатньо сформовані навички відповідальної поведінки.

Низький рівень правової соціалізації був виявлений у 15 % респондентів. Такі результати можуть свідчити про недостатній рівень правової культури, труднощі у засвоєнні соціально-нормативних установок та схильність до порушення дисципліни.

Для більшої наочності результати дослідження подано на рисунку 2.2.

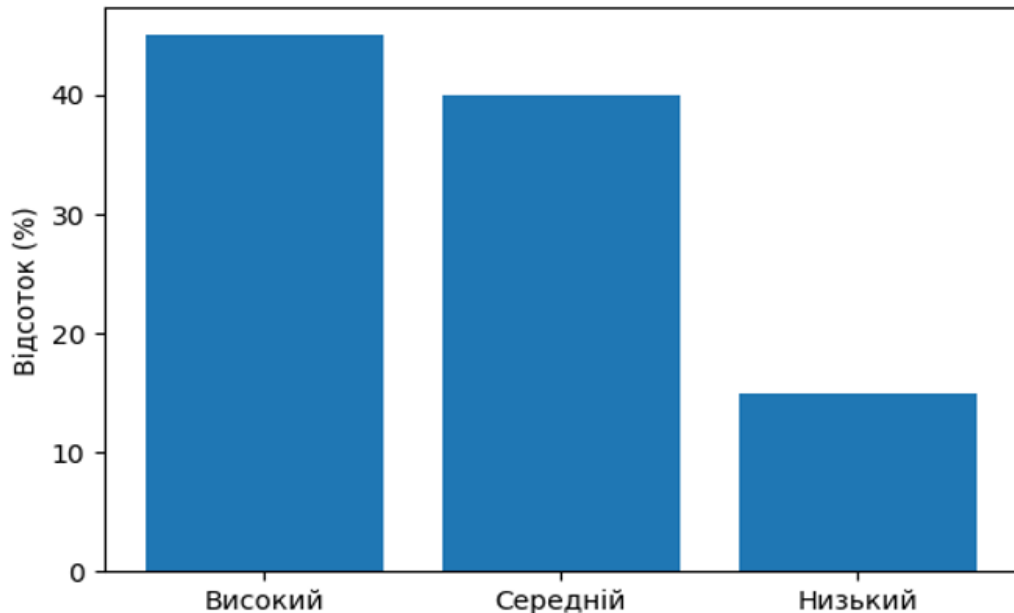

Рис. 2.2. Рівень правової соціалізації у молодих військовослужбовців

Отримані результати загалом свідчать про достатній рівень сформованості правової соціалізації серед молодих військовослужбовців. Це можна пояснити впливом військового середовища, у якому особлива увага приділяється дисципліні, нормативній поведінці та відповідальності [14; 19].

Наступним етапом емпіричного дослідження стало визначення рівня соціальної відповідальності особистості за допомогою методики «Діагностика рівня соціальної відповідальності». Дана методика дозволила оцінити сформованість різних аспектів соціальної відповідальності: правової, етичної, економічної, екологічної та філантропічної.

Соціальна відповідальність є важливим компонентом правової соціалізації особистості, оскільки саме вона визначає здатність людини усвідомлювати наслідки власної поведінки, дотримуватися соціальних норм та відповідально ставитися до професійної діяльності [1; 24].

Результати дослідження за методикою «Діагностика рівня соціальної відповідальності» подано у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Рівень соціальної відповідальності у молодих військовослужбовців за результатами методики «Діагностика рівня соціальної відповідальності»

Шкала	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Філантропічна відповідальність	20 %	55 %	25 %
Екологічна відповідальність	18 %	57 %	25 %
Етична відповідальність	48 %	40 %	12 %
Правова відповідальність	52 %	38 %	10 %
Економічна відповідальність	31 %	47 %	22 %
Загальний рівень соціальної відповідальності	42 %	45 %	13 %

Аналіз результатів показав, що найвищі показники були зафіксовані за шкалами правової та етичної відповідальності. Так, високий рівень правової відповідальності було виявлено у 52 % респондентів. Це свідчить про усвідомлення військовослужбовцями важливості дотримання законів, нормативних вимог та військової дисципліни.

Високий рівень етичної відповідальності продемонстрували 48 % досліджуваних. Для цієї групи характерними є моральна нормативність поведінки, дотримання етичних принципів та відповідальне ставлення до міжособистісної взаємодії.

Середній рівень етичної та правової відповідальності спостерігався у значної частини респондентів. Це свідчить про те, що у більшості військовослужбовців уже сформовані базові уявлення про моральні та

правові норми, однак окремі аспекти відповідальної поведінки ще потребують розвитку.

Водночас дещо нижчі результати були виявлені за шкалами філантропічної та екологічної відповідальності. Зокрема, високий рівень філантропічної відповідальності було встановлено лише у 20 % досліджуваних, а екологічної – у 18 %. Такі результати можуть бути пов'язані зі специфікою військової діяльності, де основна увага зосереджується на професійних обов'язках, дисципліні та виконанні службових завдань.

Для більшої наочності результати загального рівня соціальної відповідальності подано на рисунку 2.3.

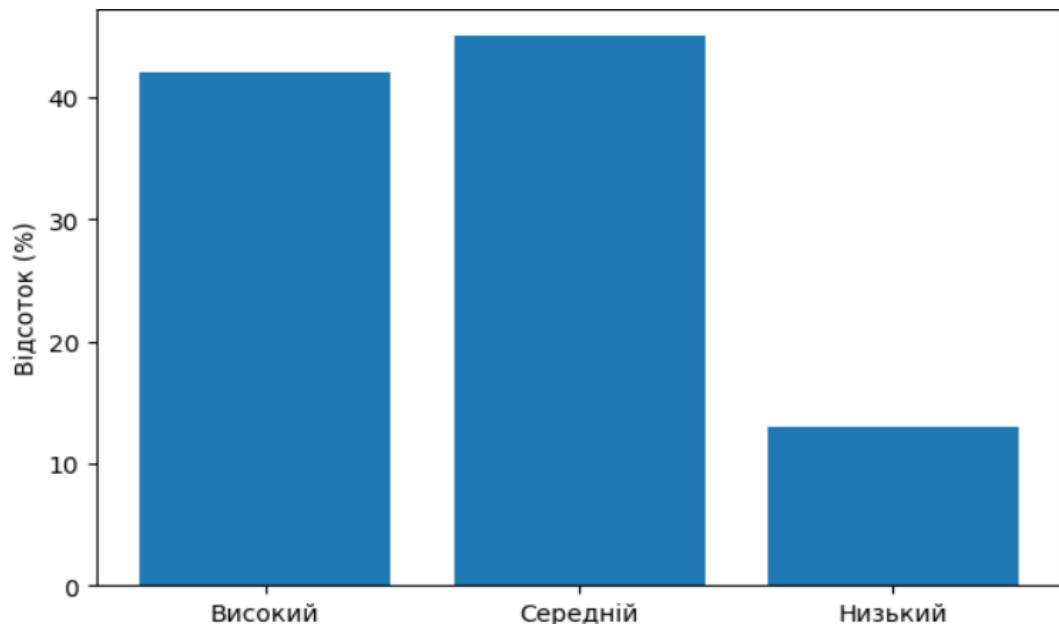

Рис. 2.3. Загальний рівень соціальної відповідальності молодих військовослужбовців

Отже, аналіз засвідчив домінування середнього та високого рівнів соціальної відповідальності, особливо за шкалами правової та етичної відповідальності. Це свідчить про сформованість нормативних установок і орієнтацію на дотримання соціальних правил.

Наступним етапом дослідження стало визначення рівня суб'єктивного контролю особистості за методикою Дж. Роттера.

Суб'єктивний контроль є важливим психологічним чинником правової соціалізації особистості, оскільки визначає здатність людини брати відповідальність за власні дії, контролювати поведінку та оцінювати результати діяльності [15; 39].

Результати дослідження за методикою «Рівень суб'єктивного контролю» Дж. Роттера подано у таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

Рівень суб'єктивного контролю у молодих військовослужбовців за результатами методики Дж. Роттера

Тип контролю	Кількість осіб	%
Інтернальний	31	52 %
Помірний	18	30 %
Екстернальний	11	18 %

Аналіз результатів показав, що більшість військовослужбовців мають інтернальний тип суб'єктивного контролю. Зокрема, 52 % респондентів продемонстрували схильність брати відповідальність за власні дії та результати діяльності.

Для респондентів з інтернальним типом контролю характерними є:

- високий рівень самоконтролю;
- відповідальне ставлення до службових обов'язків;
- здатність аналізувати власну поведінку;
- прагнення самостійно вирішувати проблемні ситуації.

Помірний рівень суб'єктивного контролю було виявлено у 30 % досліджуваних. Такі респонденти в окремих ситуаціях демонструють достатній рівень відповідальності, однак можуть залежати від впливу зовнішніх обставин або думки інших людей.

Екстернальний тип контролю спостерігався у 18 % військовослужбовців. Для цієї групи характерною є схильність пояснювати результати діяльності зовнішніми чинниками, випадковістю або впливом інших людей.

Для більшої наочності результати методики подано на рисунку 2.4.

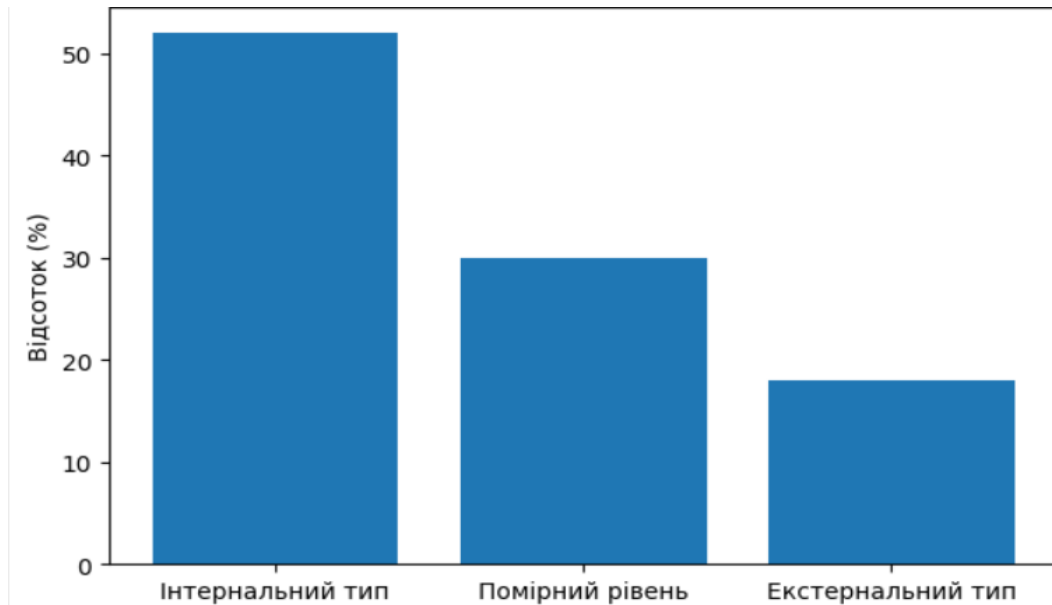

Рис. 2.4. Рівень суб'єктивного контролю молодих військовослужбовців

Переважаання інтернального типу свідчить про здатність більшості молодих військовослужбовців брати відповідальність за власні дії та контролювати поведінку. Це є позитивним чинником правової соціалізації особистості та сприяє формуванню дисциплінованої поведінки молодих військовослужбовців.

Таким чином, результати емпіричного дослідження показали, що більшість молодих військовослужбовців мають середній та високий рівень правової соціалізації, соціальної відповідальності та суб'єктивного контролю. Найбільш вираженими виявилися показники правової та етичної відповідальності, що свідчить про сформованість морально-нормативних установок та відповідального ставлення до професійної діяльності.

Отримані результати також підтвердили важливу роль самоконтролю у процесі правової соціалізації особистості. Високий рівень інтернальності

пов'язаний із більш відповідальною поведінкою, дотриманням правових норм та усвідомленням власної відповідальності за результати діяльності.

2.3. Аналіз взаємозв'язку правової соціалізації особистості з психологічними характеристиками поведінки

Правова соціалізація особистості є складним багатокомпонентним процесом, який включає засвоєння правових норм, формування правосвідомості, моральних установок, соціальної відповідальності та здатності до самоконтролю поведінки. У психологічній науці правова соціалізація розглядається як важливий механізм інтеграції особистості у суспільство, що забезпечує дотримання соціальних і правових норм [20; 32].

Особливого значення проблема правової соціалізації набуває у військовому середовищі, де поведінка особистості безпосередньо пов'язана з дисципліною, відповідальністю, моральною нормативністю та здатністю до саморегуляції. Саме тому важливим завданням емпіричного дослідження стало встановлення взаємозв'язку між рівнем правової соціалізації військовослужбовців та психологічними характеристиками їх поведінки.

У межах дослідження було проаналізовано взаємозв'язок між:

- рівнем правової соціалізації;
- рівнем соціальної відповідальності;
- рівнем суб'єктивного контролю;
- морально-нормативними особливостями поведінки.

Аналіз отриманих результатів показав, що між досліджуваними показниками існує тісний психологічний взаємозв'язок. Військовослужбовці з високим рівнем правової соціалізації переважно демонстрували високий рівень соціальної відповідальності, інтернальний тип суб'єктивного контролю та більш виражену моральну нормативність поведінки.

Для встановлення взаємозв'язку між рівнем правової соціалізації та соціальною відповідальністю було проведено порівняльний аналіз

результатів авторського опитувальника та методики «Діагностика рівня соціальної відповідальності».

Результати аналізу подано у таблиці 2.6.

Таблиця 2.6

**Взаємозв'язок правової соціалізації та соціальної відповідальності
особистості молодих військовослужбовців**

Рівень правової соціалізації	Високий рівень соціальної відповідальності	Середній рівень	Низький рівень
Високий	21 осіб (78 %)	5 осіб (18 %)	1 особа (4 %)
Середній	4 особи (17 %)	16 осіб (67 %)	4 особи (16 %)
Низький	0 осіб	3 особи (33 %)	6 осіб (67 %)

Аналіз отриманих результатів дозволив встановити наявність взаємозв'язку між рівнем правової соціалізації особистості та рівнем соціальної відповідальності молодих військовослужбовців. Зокрема, серед респондентів із високим рівнем правової соціалізації 78 % продемонстрували високий рівень соціальної відповідальності. Це свідчить про сформованість відповідального ставлення до службових обов'язків, дотримання правових і моральних норм та здатність усвідомлювати наслідки власної поведінки.

Серед респондентів із середнім рівнем правової соціалізації переважав середній рівень соціальної відповідальності (67 %). Такі результати свідчать про наявність базових уявлень про соціальні та правові норми, однак окремі аспекти відповідальної поведінки ще потребують розвитку.

Водночас у респондентів із низьким рівнем правової соціалізації частіше спостерігався низький рівень соціальної відповідальності (67 %). Для таких досліджуваних можуть бути характерними труднощі у саморегуляції поведінки, недостатній рівень самоконтролю та менш виражена орієнтація на дотримання нормативних вимог.

Отримані результати підтверджують наукові положення про те, що соціальна відповідальність є важливим психологічним компонентом правової соціалізації особистості [1; 31]. Крім того, результати дослідження свідчать про необхідність розвитку правової свідомості, відповідальної поведінки та навичок самоконтролю у молодих військовослужбовців.

Для більшої наочності результати взаємозв'язку подано на рисунку 2.5.

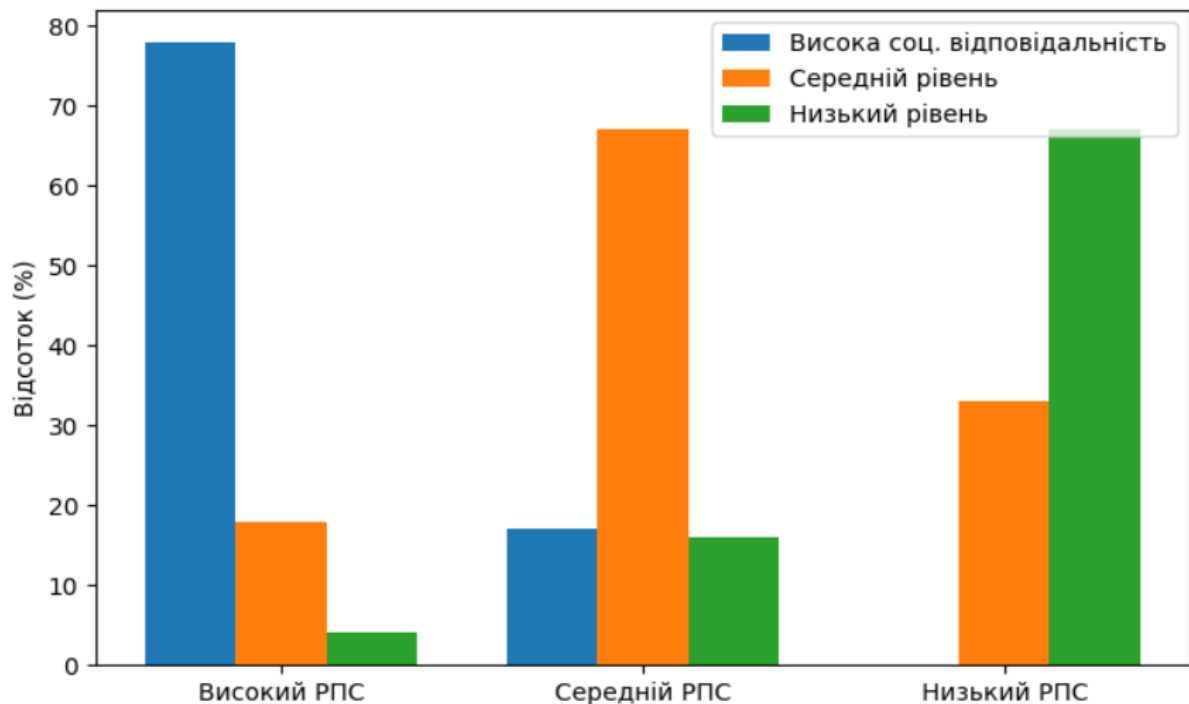

Рис. 2.5. Взаємозв'язок правової соціалізації та соціальної відповідальності молодих військовослужбовців

Наступним етапом дослідження стало визначення взаємозв'язку між рівнем правової соціалізації та суб'єктивним контролем особистості.

Суб'єктивний контроль є важливою характеристикою поведінки особистості, оскільки він визначає здатність людини брати відповідальність за результати власної діяльності, контролювати поведінку та прогнозувати наслідки власних дій [15]. Результати аналізу взаємозв'язку правової соціалізації та суб'єктивного контролю подано у таблиці 2.7.

**Взаємозв'язок правової соціалізації та суб'єктивного контролю
особистості молодих військовослужбовців**

Рівень правової соціалізації	Інтернальний тип	Помірний рівень	Екстернальний тип
Високий	22 особи (81 %)	4 особи (15 %)	1 особа (4 %)
Середній	8 осіб (33 %)	12 осіб (50 %)	4 особи (17 %)
Низький	1 особа (11 %)	2 особи (22 %)	6 осіб (67 %)

Отримані результати свідчать про існування вираженого взаємозв'язку між рівнем правової соціалізації та суб'єктивним контролем особистості. Зокрема, серед респондентів із високим рівнем правової соціалізації переважав інтернальний тип контролю.

Такі військовослужбовці характеризувалися:

- високим рівнем самоконтролю;
- відповідальністю за власні вчинки;
- здатністю до саморегуляції;
- дисциплінованістю;
- прагненням дотримуватися правових норм.

Натомість респонденти з низьким рівнем правової соціалізації частіше демонстрували екстернальний тип контролю, який проявляється у схильності пояснювати власні невдачі зовнішніми обставинами або впливом інших людей.

Для більшої наочності результати подано на рисунку 2.6

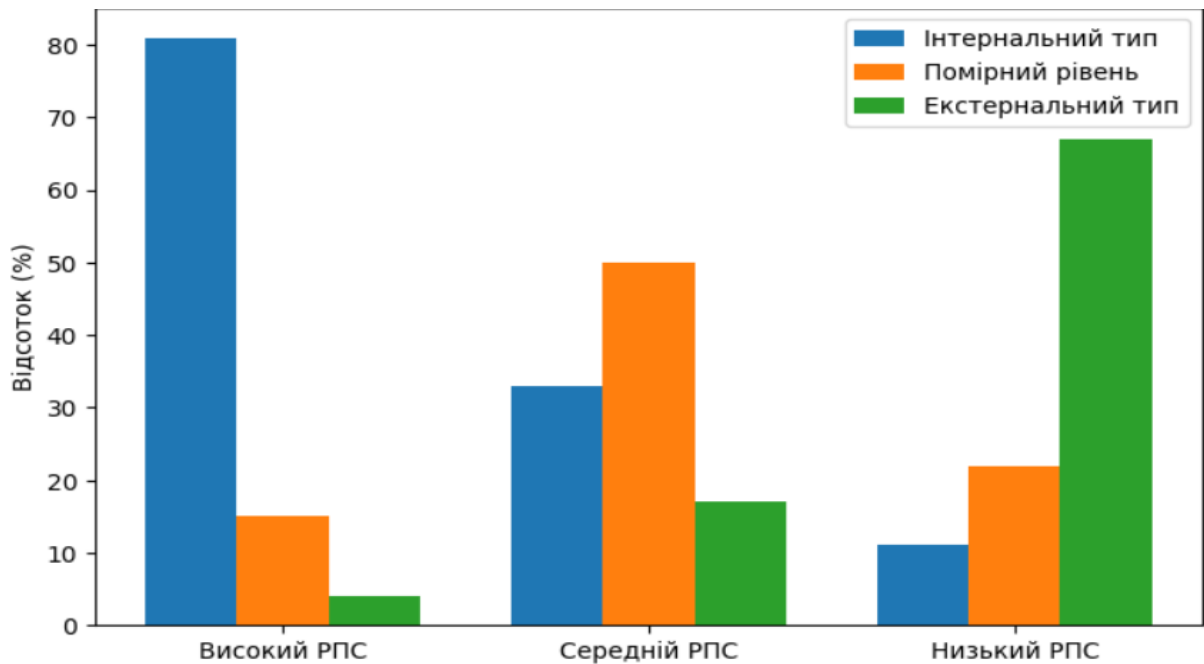

Рис. 2.6. Взаємозв'язок правової соціалізації та суб'єктивного контролю у молодих військовослужбовців

Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що здатність особистості до самоконтролю та відповідального ставлення до власної поведінки є важливими психологічними чинниками правової соціалізації.

Окрему увагу було приділено аналізу морально-нормативних характеристик поведінки військовослужбовців. У процесі дослідження було встановлено, що респонденти з високим рівнем правової соціалізації демонстрували більш виражені морально-нормативні установки поведінки.

Для цієї групи були характерними:

- відповідальне ставлення до професійної діяльності;
- дотримання етичних норм;
- повага до соціальних правил;
- здатність контролювати власну поведінку;
- орієнтація на соціально схвалювані форми поведінки.

Водночас респонденти з низьким рівнем правової соціалізації частіше демонстрували труднощі у дотриманні соціальних норм, недостатню дисциплінованість та знижений рівень моральної відповідальності.

Отримані результати підтверджують положення сучасної психологічної науки про те, що моральна нормативність є важливим структурним компонентом правової свідомості особистості [14; 38].

У ході дослідження також було встановлено, що військове середовище загалом позитивно впливає на процес правової соціалізації особистості. Військова служба сприяє формуванню дисциплінованості, відповідальності, самоконтролю та нормативної поведінки.

Разом із тим було виявлено окремі труднощі у процесі правової соціалізації частини молодих військовослужбовців. Найчастіше вони проявлялися у:

- недостатньо сформованому самоконтролі;
- емоційній нестійкості;
- труднощах соціальної адаптації;
- недостатньому рівні відповідальної поведінки;
- залежності від зовнішнього впливу.

Такі особливості можуть бути пов'язані з віковими психологічними особливостями військової молоді, процесом професійної адаптації та впливом стресових умов військової діяльності [2; 25].

Для узагальнення результатів було проведено порівняльний аналіз основних психологічних показників правової соціалізації особистості (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Узагальнені результати взаємозв'язку психологічних характеристик поведінки молодих військовослужбовців

Психологічна характеристика	Високий рівень правової	Середній рівень	Низький рівень
-----------------------------	-------------------------	-----------------	----------------

	соціалізації		
Соціальна відповідальність	Висока	Середня	Низька
Самоконтроль	Високий	Помірний	Низький
Моральна нормативність	Виражена	Частково сформована	Недостатньо сформована
Дотримання правових норм	Стабільне	Ситуативне	Нестійке

Отримані результати свідчать про те, що правова соціалізація особистості тісно пов'язана з психологічними характеристиками поведінки. Високий рівень правової соціалізації супроводжується більшою соціальною відповідальністю, самоконтролем та моральною нормативністю поведінки.

Таким чином, результати проведеного емпіричного дослідження підтвердили висунуту гіпотезу про те, що високий рівень правової соціалізації особистості пов'язаний із високим рівнем соціальної відповідальності, інтернальності та моральної нормативності поведінки.

Отже, правова соціалізація є важливим психологічним процесом, який забезпечує формування відповідальної, дисциплінованої та соціально адаптованої особистості. Особливого значення цей процес набуває у військовому середовищі, де дотримання правових норм, самоконтроль та моральна відповідальність є необхідними умовами професійної діяльності військовослужбовців.

Висновки до другого розділу

У другому розділі було проведено емпіричне дослідження психологічних аспектів правової соціалізації особистості на прикладі молодих військовослужбовців. Дослідження здійснювалося з використанням комплексу психодіагностичних методик, що дозволило всебічно проаналізувати рівень правової соціалізації, соціальної відповідальності та суб'єктивного контролю особистості.

Емпіричну базу дослідження становили 60 військовослужбовців віком від 17 до 25 років, серед яких були курсанти військових закладів освіти, солдати, сержанти та офіцери молодшого командного складу. Така вибірка дала можливість дослідити особливості правової соціалізації особистості в умовах військового середовища, де особливе значення мають дисципліна, відповідальність та дотримання правових норм.

У процесі дослідження було використано:

- авторський опитувальник «Особливості правової соціалізації військовослужбовців»;
- методику «Рівень суб'єктивного контролю» Дж. Роттера;
- методику «Діагностика рівня соціальної відповідальності».

Результати авторського опитувальника показали, що більшість респондентів мають високий та середній рівень правової соціалізації. Встановлено, що 45 % військовослужбовців продемонстрували високий рівень правової соціалізації, 40 % – середній рівень, а 15 % – низький. Це свідчить про достатній рівень сформованості правової свідомості, дисциплінованості та відповідального ставлення до професійної діяльності у більшості респондентів.

Аналіз результатів методики «Діагностика рівня соціальної відповідальності» засвідчив переважання середнього та високого рівнів соціальної відповідальності. Найвищі показники були виявлені за шкалами правової та етичної відповідальності, що підтверджує сформованість у

більшості військовослужбовців морально-нормативних установок, відповідального ставлення до службових обов'язків та орієнтації на дотримання соціальних норм.

Результати методики Дж. Роттера показали, що більшість респондентів мають інтернальний тип суб'єктивного контролю. Це свідчить про здатність військовослужбовців брати відповідальність за власні дії, контролювати поведінку та усвідомлювати наслідки власних вчинків. Водночас у частини респондентів було виявлено екстернальний тип контролю, що проявляється у схильності пояснювати результати діяльності зовнішніми обставинами.

У ході дослідження було встановлено взаємозв'язок між рівнем правової соціалізації та психологічними характеристиками поведінки особистості. Зокрема, респонденти з високим рівнем правової соціалізації частіше демонстрували:

- високий рівень соціальної відповідальності;
- інтернальний тип суб'єктивного контролю;
- більш виражену моральну нормативність поведінки;
- відповідальне ставлення до професійної діяльності;
- дотримання правових і соціальних норм.

Натомість, низький рівень правової соціалізації частіше супроводжувався недостатньо сформованим рівнем самоконтроля, нижчим рівнем соціальної відповідальності та схильністю до зовнішнього локусу контролю.

Отримані результати підтвердили висунуту гіпотезу дослідження про те, що високий рівень правової соціалізації особистості пов'язаний із високим рівнем соціальної відповідальності, інтернальності та моральної нормативності поведінки.

Таким чином, правова соціалізація виступає системним психологічним процесом, тісно пов'язаним із відповідальністю, самоконтролем та моральною нормативністю поведінки.

Отримані результати стали основою для розробки програми психологічного розвитку правової соціалізації особистості, що буде представлена у третьому розділі кваліфікаційної роботи.

РОЗДІЛ 3. ПСИХОЛОГІЧНА ПРОГРАМА РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

3.1. Мета, завдання та принципи програми розвитку правової соціалізації особистості

Сучасні суспільні умови, пов'язані із соціальними трансформаціями, воєнними подіями та підвищеним рівнем психологічного навантаження, актуалізують проблему формування правової соціалізації особистості. Особливого значення ця проблема набуває у молодіжному середовищі та серед військовослужбовців, оскільки саме дана категорія населення перебуває на етапі активного формування правосвідомості, моральних цінностей, соціальної відповідальності та поведінкових установок [16; 31].

Результати проведеного емпіричного дослідження показали, що хоча більшість респондентів мають середній та високий рівень правової соціалізації, у частини військовослужбовців спостерігаються окремі труднощі у сфері самоконтролю, відповідальної поведінки та морально-нормативних установок. Саме тому виникає необхідність у розробці психологічної програми розвитку правової соціалізації особистості, яка буде спрямована на формування правової культури, відповідальної поведінки та здатності до саморегуляції.

У психологічній науці правова соціалізація розглядається як процес засвоєння особистістю правових норм, соціальних цінностей, моральних установок та моделей поведінки, які забезпечують ефективне функціонування людини у суспільстві [20; 32]. Правова соціалізація є важливим компонентом загальної соціалізації особистості та безпосередньо впливає на рівень правосвідомості, дисциплінованості та відповідальності людини.

На думку дослідників, ефективність правової соціалізації значною мірою залежить від рівня сформованості самоконтролю, соціальної відповідальності, моральної нормативності та здатності особистості усвідомлювати наслідки власної поведінки [14; 38]. Саме тому психологічна програма розвитку правової соціалізації повинна мати комплексний характер і бути спрямованою не лише на підвищення рівня правових знань, а й на розвиток особистісних якостей, які забезпечують відповідальну поведінку.

Необхідність створення такої програми також обумовлюється тим, що вік від 17 років до 22 років є сенситивним періодом формування ціннісно-нормативної сфери особистості. Саме у цей період активно формуються моральні переконання, соціальні установки, професійна ідентичність та правова свідомість [8; 54].

Крім того, специфіка військової діяльності передбачає високий рівень дисципліни, відповідальності, здатності до саморегуляції та дотримання нормативних вимог. У зв'язку з цим розвиток правової соціалізації військовослужбовців є важливим чинником професійної ефективності та психологічної стійкості особистості [4; 21].

Розроблена психологічна програма спрямована на формування у молодих військовослужбовців:

- правової свідомості;
- відповідального ставлення до власної поведінки;
- навичок самоконтролю;
- морально-нормативних установок;
- здатності до конструктивної соціальної взаємодії;
- позитивного ставлення до правових норм і соціальних цінностей.

Метою програми є системний розвиток правової соціалізації особистості молодих військовослужбовців через формування правової свідомості, соціальної відповідальності, моральної нормативності та механізмів саморегуляції.

Для реалізації поставленої мети було визначено такі **завдання програми:**

1. Розширення та структуризація правових знань як когнітивної основи правової свідомості.
2. Формування внутрішньо прийнятих норм соціальної та моральної відповідальності.
3. Розвиток здатності до саморегуляції поведінки у стресових і конфліктних ситуаціях у професійній та міжособистісній взаємодії.
4. Формування стабільних навичок самоконтролю та рефлексивного аналізу власних дій.
5. Інтеграція правових і моральних норм у систему особистісних цінностей.
6. Розвиток конструктивних моделей міжособистісної взаємодії у військовому колективі.
7. Профілактика девіантних форм поведінки як наслідку порушення регуляторних механізмів.
8. Формування інтернального локусу контролю як психологічної основи відповідальності.

Програма розвитку правової соціалізації особистості має психолого-профілактичний та психокорекційний характер. Її реалізація спрямована не лише на формування правових знань, а й на розвиток психологічних механізмів відповідальної поведінки.

В основу програми було покладено сучасні психологічні підходи до розвитку особистості, соціалізації та формування правосвідомості [15; 28; 48]. Особливу увагу приділено діяльнісному, особистісно орієнтованому та соціально-психологічному підходам.

Діяльнісний підхід передбачає активне включення учасників у процес формування правової культури через практичну діяльність, аналіз життєвих ситуацій та моделювання поведінки.

Особистісно орієнтований підхід ґрунтується на врахуванні індивідуально-психологічних особливостей учасників програми, їх життєвого досвіду, мотивації та потреб.

Соціально-психологічний підхід передбачає розвиток навичок міжособистісної взаємодії, соціальної відповідальності та здатності до конструктивної поведінки у колективі [1; 36].

Важливим компонентом програми є формування навичок саморегуляції та емоційного контролю. Саме здатність особистості контролювати власну поведінку та емоційні реакції є важливим чинником правомірної поведінки [39; 45].

У процесі розробки програми було враховано основні принципи психологічної роботи.

Першим принципом є принцип науковості. Усі елементи програми базуються на сучасних психологічних та соціально-психологічних дослідженнях проблеми соціалізації, правової свідомості та відповідальної поведінки [7; 41].

Другим важливим принципом є принцип системності. Програма передбачає комплексний вплив на когнітивну, емоційну та поведінкову сфери особистості. Когнітивний компонент спрямований на: формування правових знань; розвиток правової свідомості; усвідомлення соціальних норм. Емоційний компонент передбачає: розвиток емоційної саморегуляції; формування позитивних моральних установок; розвиток емпатії та відповідальності. Поведінковий компонент спрямований на: формування навичок самоконтролю; розвиток конструктивної поведінки; профілактику девіантних проявів.

Наступним принципом є принцип активності учасників. Програма побудована таким чином, щоб учасники не лише отримували інформацію, а й

активно брали участь у дискусіях, вправах, аналізі ситуацій та психологічних тренінгах. Принцип практичної спрямованості передбачає орієнтацію програми на реальні життєві та професійні ситуації, з якими можуть стикатися військовослужбовці у повсякденній діяльності. Принцип добровільності та психологічної безпеки полягає у створенні комфортної атмосфери взаємодії, де кожен учасник може відкрито висловлювати власну думку без страху осуду чи критики. Важливим принципом програми є принцип розвитку самосвідомості особистості. Учасники повинні навчитися аналізувати власну поведінку, усвідомлювати її наслідки та брати відповідальність за власні вчинки [30; 48]. Особливе значення у програмі приділяється розвитку моральної нормативності поведінки. Моральні цінності та соціальні норми є важливими регуляторами поведінки особистості та впливають на процес правової соціалізації [38].

У процесі реалізації програми передбачається використання таких форм психологічної роботи: тренінгові заняття; мінілекції; психологічні вправи; групові дискусії; аналіз проблемних ситуацій; рольові ігри; вправи на розвиток самоконтролю; рефлексивні вправи.

Застосування інтерактивних форм роботи сприятиме активному залученню учасників до процесу формування правової культури та відповідальної поведінки. Очікуваними результатами реалізації програми є: підвищення рівня правової соціалізації особистості; розвиток правової свідомості; формування відповідальної поведінки; розвиток навичок самоконтролю; підвищення рівня соціальної відповідальності; формування позитивного ставлення до дотримання правових норм; зниження схильності до девіантної поведінки; покращення навичок соціальної взаємодії.

Ефективність програми передбачається оцінювати шляхом повторного психодіагностичного обстеження учасників після завершення програми. Для цього можуть бути повторно використані авторський опитувальник «Особливості правової соціалізації військовослужбовців», методика Дж. Роттера та методика «Діагностика рівня соціальної відповідальності».

Таким чином, розроблена програма розвитку правової соціалізації особистості має комплексний характер та спрямована на формування у молодих військовослужбовців правової свідомості, відповідальної поведінки, моральної нормативності та здатності до самоконтролю. Реалізація програми сприятиме підвищенню рівня правової культури особистості та профілактиці девіантної поведінки у молодіжному середовищі військовослужбовців.

3.2. Зміст та структура психологічної програми розвитку правової свідомості й відповідальної поведінки

Розвиток правової свідомості та відповідальної поведінки особистості є одним із важливих напрямів сучасної психологічної та соціально-педагогічної роботи. Особливо актуальним це питання є у військовому середовищі, де професійна діяльність безпосередньо пов'язана з дотриманням правових норм, дисципліною, самоконтролем та моральною відповідальністю [4; 20].

Результати проведеного емпіричного дослідження показали, що частина молодих військовослужбовців має недостатньо сформовані навички самоконтролю, окремі труднощі у сфері відповідальної поведінки та недостатній рівень морально-нормативних установок. Це обумовлює необхідність створення комплексної психологічної програми, спрямованої на розвиток правової свідомості, соціальної відповідальності та конструктивної поведінки особистості.

Розроблена програма має психолого-профілактичний та розвивальний характер і орієнтована на молодих військовослужбовців віком від 17 до 25 років. Її основною метою є формування правової культури, відповідального ставлення до власної поведінки, розвиток навичок самоконтролю та профілактика девіантних проявів.

Програма побудована з урахуванням: результатів емпіричного дослідження; вікових та психологічних особливостей молоді; специфіки

військового середовища; сучасних підходів до психологічної профілактики та розвитку особистості [7; 30].

Структура програми передбачає поетапну реалізацію психологічного впливу та складається з трьох основних блоків: Інформаційно-просвітницький блок. Розвивально-корекційний блок. Рефлексивно-практичний блок.

Для більшої наочності структуру програми подано на рисунку 3.1.

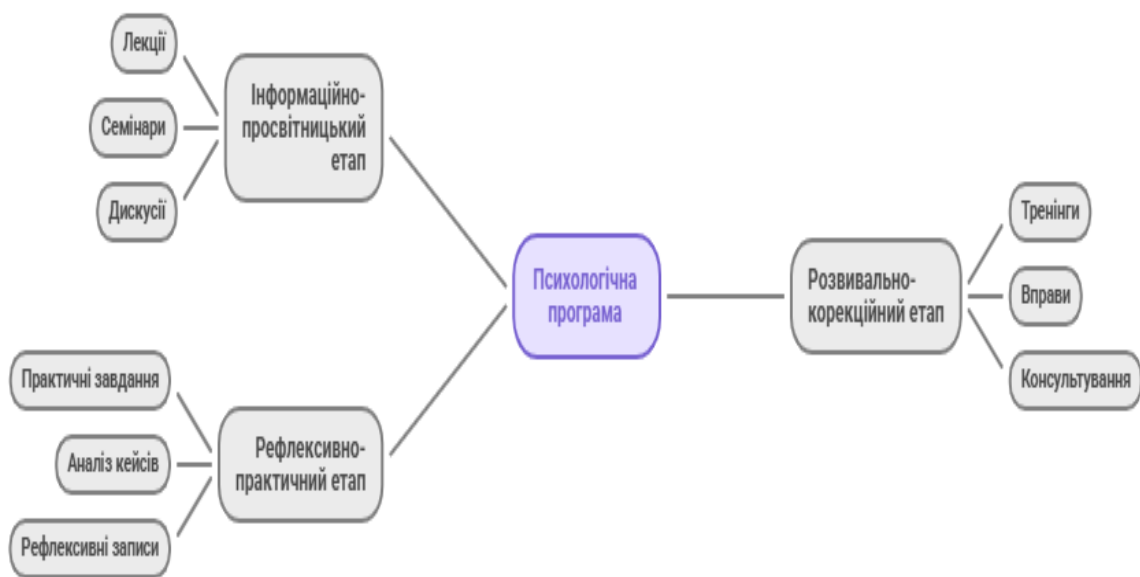

Рис. 3.1. Структура психологічної програми розвитку правової свідомості та відповідальної поведінки молодих військовослужбовців

Інформаційно-просвітницький блок програми спрямований на формування у військовослужбовців базових знань щодо правової соціалізації, правової культури, соціальної відповідальності та нормативної поведінки. На даному етапі учасники знайомляться з поняттями правової свідомості, правової поведінки, моральної відповідальності та самоконтролю. Основними завданнями інформаційно-просвітницького блоку є: підвищення рівня правової обізнаності; формування позитивного ставлення до правових норм; усвідомлення значення дисципліни та відповідальної поведінки; розвиток мотивації до саморозвитку та самоконтролю. У процесі реалізації

даного блоку використовуються: мінілекції; тематичні бесіди; групові дискусії; аналіз життєвих ситуацій; психологічні вправи. На цьому етапі важливу роль відіграє створення позитивної мотивації учасників до участі у програмі. Саме тому значна увага приділяється формуванню довірливої атмосфери у групі, розвитку навичок комунікації та взаємодії [46; 47].

Другий етап програми – розвивально-корекційний блок – є основною частиною психологічної роботи. Його метою є розвиток правової свідомості, відповідальної поведінки, навичок саморегуляції та моральної нормативності особистості. У межах даного блоку проводяться: тренінгові заняття; рольові ігри; вправи на розвиток самоконтролю; вправи на розвиток відповідальності; вправи на формування навичок конструктивної поведінки; аналіз конфліктних ситуацій.

Особливе значення на цьому етапі має розвиток саморегуляції поведінки. Самоконтроль є одним із важливих психологічних механізмів правової соціалізації особистості, оскільки саме він забезпечує здатність людини контролювати власні емоції, поведінку та дотримуватися соціальних норм [39].

У процесі тренінгових занять учасники навчаються: контролювати емоційні реакції; аналізувати наслідки власної поведінки; приймати відповідальні рішення; вирішувати конфлікти конструктивним шляхом; дотримуватися моральних і правових норм.

Важливим компонентом програми є розвиток морально-нормативної сфери особистості. У сучасних умовах моральні цінності є важливим регулятором поведінки людини та безпосередньо впливають на рівень правової соціалізації [38]. У межах програми передбачено проведення вправ, спрямованих на: розвиток емпатії; формування моральної відповідальності; усвідомлення соціальних наслідків поведінки; розвиток навичок взаємодопомоги та підтримки.

Третій етап програми – рефлексивно-практичний блок – спрямований на закріплення сформованих навичок та розвиток здатності до самоаналізу.

Основними завданнями цього етапу є: розвиток рефлексії; формування навичок самооцінки поведінки; закріплення навичок самоконтролю; усвідомлення особистої відповідальності за власні вчинки.

На даному етапі використовуються: рефлексивні вправи; обговорення; аналіз особистого досвіду; вправи на самоспостереження; психологічні техніки саморегуляції.

Для більшої ефективності програма реалізується у формі групового психологічного тренінгу. Групова форма роботи дозволяє створити умови для розвитку соціальної взаємодії, комунікативних навичок та формування позитивного психологічного клімату [1; 24].

Тривалість програми становить 8 занять по 1,5–2 години. Заняття проводяться 1–2 рази на тиждень у групі з 10–15 осіб. Структуру психологічної програми розвитку правової свідомості та відповідальної поведінки подано у таблиці 3.1. Повний зміст психологічної програми розвитку правової свідомості та відповідальної поведінки молодих військовослужбовців подано у додатку Д.

Таблиця 3.1

Структура психологічної програми розвитку правової свідомості та відповідальної поведінки у молодих військовослужбовців

№з ан- тя	Тема заняття	Основна мета	Форми роботи
1	Знайомство та формування групи	Створення довірливої атмосфери	Вправи на знайомство, дискусія
2	Правова свідомість особистості	Формування правових знань	Мінілекція, бесіда
3	Соціальна відповідальність	Розвиток відповідальної	Аналіз ситуацій, вправи

		поведінки	
4	Самоконтроль та саморегуляція	Формування навичок контролю поведінки	Тренінгові вправи
5	Моральна нормативність поведінки	Розвиток моральних установок	Групова дискусія
6	Конфлікти та шляхи їх вирішення	Розвиток конструктивної поведінки	Рольові ігри
7	Девіантна поведінка та її профілактика	Усвідомлення наслідків поведінки	Аналіз проблемних ситуацій
8	Підсумкове заняття	Закріплення навичок	Рефлексія, обговорення

Кожне заняття має чітку структуру та складається з трьох основних частин:

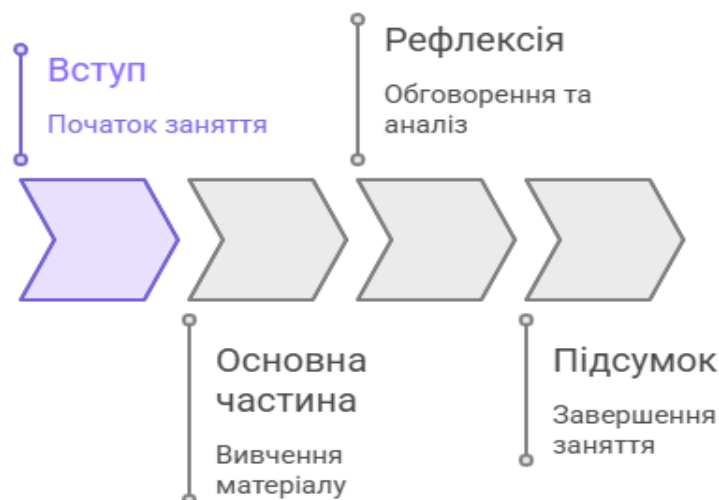
1. Вступна частина.
2. Основна частина.
3. Завершальна частина.

Вступна частина спрямована на створення позитивної атмосфери, налаштування учасників на роботу та актуалізацію емоційного стану групи.

Основна частина включає: інформаційний блок; виконання психологічних вправ; аналіз ситуацій; групову взаємодію; обговорення.

Завершальна частина передбачає: підведення підсумків; рефлексію; обговорення вражень; оцінку власного емоційного стану.

Для більшої наочності структуру одного тренінгового заняття подано на рисунку 3.2.

**Рис. 3.2. Структура тренінгового заняття для молодих
військовослужбовців**

Важливим елементом програми є використання інтерактивних методів роботи, оскільки саме вони забезпечують активне залучення учасників до процесу формування правової свідомості та відповідальної поведінки.

Серед найбільш ефективних методів роботи можна виділити: мозковий штурм; групову дискусію; аналіз ситуацій; рольові ігри; вправи на саморефлексію; тренінгові техніки розвитку самоконтролю.

Особливе місце у програмі займають рольові ігри. Вони дозволяють учасникам моделювати реальні життєві ситуації та формувати навички конструктивної поведінки у складних умовах [52]. Наприклад, у процесі заняття учасникам можуть пропонуватися ситуації: порушення дисципліни; конфлікту у колективі; морального вибору; відповідальності за власні вчинки; дотримання правових норм у стресових умовах.

У процесі обговорення учасники аналізують: причини поведінки; можливі наслідки; ефективні способи реагування; варіанти конструктивного вирішення ситуації. Окрему увагу у програмі приділено профілактиці девіантної поведінки. Девіантна поведінка може проявлятися у: порушенні

дисципліни; агресивній поведінці; конфліктності; безвідповідальному ставленні до обов'язків; порушенні соціальних норм.

Психологічна профілактика девіантної поведінки передбачає: розвиток самоконтролю; формування моральної відповідальності; розвиток навичок емоційної саморегуляції; формування позитивних поведінкових установок [45]. Важливим компонентом програми є також розвиток комунікативних навичок. Ефективна міжособистісна взаємодія сприяє соціальній адаптації особистості та формуванню конструктивної поведінки у колективі [41]. У межах програми проводяться вправи на: розвиток навичок активного слухання; розвиток емпатії; конструктивне вирішення конфліктів; розвиток навичок взаємодії у групі. Очікуваними результатами реалізації програми є: підвищення рівня правової свідомості; розвиток відповідальної поведінки; формування навичок самоконтролю; розвиток моральної нормативності; покращення соціальної адаптації; зниження схильності до девіантної поведінки; підвищення рівня соціальної відповідальності.

Для оцінки ефективності програми передбачається проведення повторної психодіагностики учасників після завершення тренінгової роботи. Очікувані результати реалізації програми подано у таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

**Очікувані результати реалізації програми для молодих
військовослужбовців**

Напрямок розвитку	Очікувані зміни
Правова свідомість	Підвищення рівня правових знань
Соціальна відповідальність	Формування відповідального ставлення до поведінки
Самоконтроль	Розвиток навичок саморегуляції
Моральна нормативність	Формування позитивних моральних установок
Соціальна взаємодія	Покращення комунікативних навичок

Поведінка	Зниження проявів девіантної поведінки
-----------	---------------------------------------

Таким чином, розроблена психологічна програма має комплексний характер та спрямована на розвиток правової свідомості, соціальної відповідальності, самоконтролю та моральної нормативності поведінки особистості. Загалом структура програми відображає логіку переходу: знання → внутрішня регуляція → поведінкова стабілізація.

Використання інтерактивних методів психологічної роботи сприятиме формуванню у молодих військовослужбовців відповідального ставлення до власної поведінки, дотримання правових норм та розвитку правової культури особистості.

3.3. Практичні рекомендації щодо формування правової культури та профілактики девіантної поведінки військової молоді

У сучасних умовах розвитку суспільства проблема формування правової культури молоді та профілактики девіантної поведінки набуває особливої актуальності. Соціальні трансформації, нестабільність, інформаційний вплив, воєнні події та психологічне навантаження значною мірою впливають на процес соціалізації молоді людини, її моральні цінності, поведінкові установки та ставлення до правових норм.

Особливу увагу необхідно приділяти молоді військового віку, оскільки саме ця категорія перебуває в умовах підвищеної відповідальності, дисциплінарних вимог та психологічного навантаження. Недостатній рівень правової культури, емоційної саморегуляції та соціальної відповідальності може призводити до порушення дисципліни, конфліктної поведінки, агресивності та інших проявів девіантної поведінки [4; 20].

Результати проведеного емпіричного дослідження показали, що частина респондентів має середній або недостатній рівень самоконтролю та

соціальної відповідальності, що свідчить про необхідність здійснення цілеспрямованої психолого-профілактичної роботи.

Правова культура особистості є складним психологічним утворенням, яке включає: правові знання; правову свідомість; моральні цінності; відповідальне ставлення до поведінки; готовність дотримуватися соціальних і правових норм [35].

Формування правової культури особистості повинно здійснюватися комплексно, оскільки цей процес охоплює різні сфери психічного розвитку людини та пов'язаний не лише із засвоєнням правових знань, а й із формуванням відповідального ставлення до власної поведінки. Ефективний розвиток правової культури передбачає цілеспрямований вплив на когнітивну, емоційно-вольову та поведінкову сфери особистості, які взаємопов'язані між собою та забезпечують формування правосвідомості й нормативної поведінки.

Когнітивний компонент правової культури спрямований на формування правових знань, правової обізнаності та розуміння значення правових норм у суспільстві. Особистість повинна усвідомлювати роль законів і соціальних норм у регулюванні поведінки людей та підтриманні суспільного порядку. Важливим є не лише знання правових норм, а й розуміння наслідків їх порушення. Саме цей компонент формує основу правосвідомості та відповідального ставлення до власних обов'язків.

Емоційно-вольовий компонент пов'язаний із розвитком самоконтролю, відповідальності, емоційної стійкості та здатності дотримуватися соціальних норм у складних ситуаціях. Самоконтроль допомагає регулювати емоції та приймати виважені рішення, а емоційна стійкість – ефективно реагувати на стресові ситуації без порушення моральних і правових норм. Особливого значення цей компонент набуває у військовому середовищі, де важливими є дисциплінованість та саморегуляція.

Поведінковий компонент спрямований на формування навичок конструктивної поведінки та дотримання соціально-нормативних вимог у

реальних життєвих ситуаціях. Він передбачає розвиток навичок соціальної взаємодії, відповідального виконання обов'язків, дотримання дисципліни та профілактику девіантної поведінки. Саме цей компонент забезпечує практичне проявлення правової свідомості у повсякденній діяльності людини.

Для більшої наочності компоненти правової культури подано на рисунку 3.3.

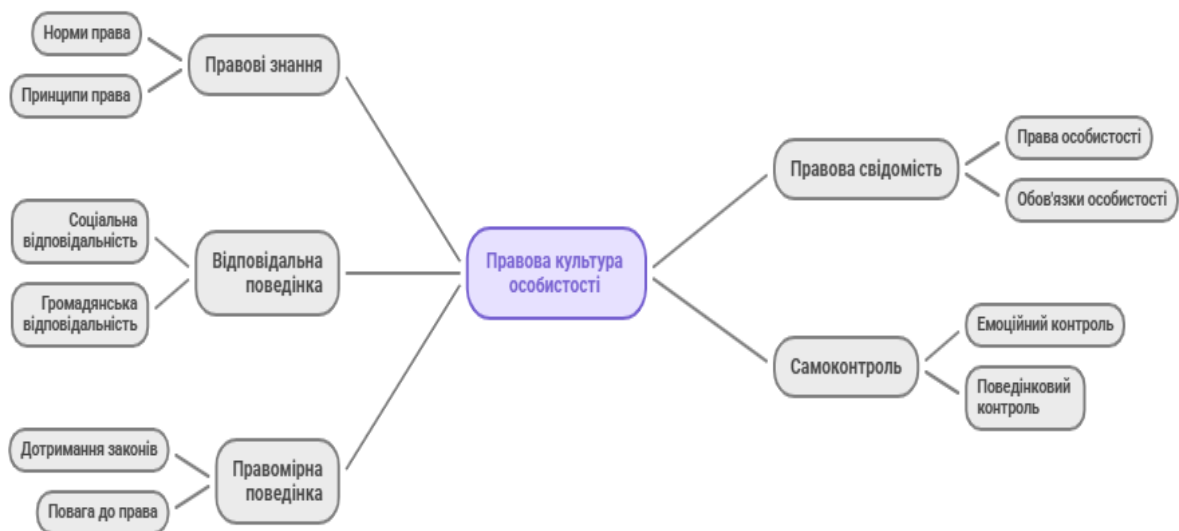

Рис. 3.3. Основні компоненти правової культури особистості молодих військовослужбовців

Одним із важливих напрямів формування правової культури є правове просвітництво, або психоедукація військової молоді. Психоедукація, правове просвітництво сприяє: підвищенню рівня правової обізнаності; розвитку правової свідомості; формуванню поваги до закону; розвитку відповідальної поведінки [9]. З метою формування правової культури рекомендується: – проводити інформаційно-просвітницькі заходи; організовувати психологічні тренінги; проводити тематичні бесіди; використовувати інтерактивні форми роботи; залучати молодь до соціально корисної діяльності.

Особливо ефективними у роботі з молоддю є тренінгові форми роботи, оскільки вони сприяють: активному залученню учасників; розвитку

рефлексії; формуванню навичок конструктивної поведінки; розвитку соціальної взаємодії [46].

Важливим напрямом профілактичної роботи є формування соціальної відповідальності. Соціальна відповідальність забезпечує здатність особистості усвідомлювати наслідки власної поведінки та дотримуватися моральних і правових норм.

З цією метою рекомендується: формувати у військової молоді усвідомлення особистої відповідальності; розвивати здатність до самоаналізу; формувати навички прийняття відповідальних рішень; розвивати морально-нормативні установки.

Для формування відповідальної поведінки доцільно використовувати: аналіз життєвих ситуацій; рольові ігри; дискусії; вправи на розвиток рефлексії; вправи на розвиток самоконтролю.

Важливе значення має розвиток навичок саморегуляції. Самоконтроль є одним із провідних механізмів профілактики девіантної поведінки, оскільки дозволяє людині контролювати власні емоційні реакції та поведінку [39]. Для розвитку самоконтролю рекомендується: навчати військову молодь технік емоційної саморегуляції; використовувати дихальні вправи; проводити вправи на розвиток емоційної стійкості; формувати навички конструктивного реагування у конфліктних ситуаціях.

Одним із важливих факторів профілактики девіантної поведінки є розвиток комунікативної компетентності. Низький рівень комунікативних навичок часто сприяє виникненню конфліктів, агресивної поведінки та труднощів соціальної адаптації [41].

У зв'язку з цим рекомендується:

- розвивати навички ефективного спілкування;
- формувати навички активного слухання;
- навчати конструктивного вирішення конфліктів;
- розвивати емпатію та толерантність.

Для підвищення ефективності психолого-профілактичної роботи доцільно використовувати групові форми взаємодії, оскільки саме вони сприяють розвитку комунікативних навичок, формуванню відповідальної поведінки, засвоєнню соціальних норм та покращенню міжособистісної взаємодії у колективі. Групова робота дозволяє створити умови для активного обговорення проблемних ситуацій, розвитку рефлексії та формування навичок конструктивного вирішення конфліктів. У процесі такої взаємодії військова молодь отримує можливість не лише засвоювати правові та моральні норми, а й практично застосовувати їх у спілкуванні та спільній діяльності. Основні напрями формування правової культури військової молоді подано у таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

**Основні напрями формування правової культури молодих
військовослужбовців**

Напрямок роботи	Основний зміст
Правове просвітництво	Формування правових знань
Психологічна профілактика	Попередження девіантної поведінки
Розвиток самоконтролю	Формування навичок саморегуляції
Формування відповідальності	Усвідомлення наслідків поведінки
Комунікативний розвиток	Розвиток навичок взаємодії
Моральне виховання	Формування цінностей та моральних норм

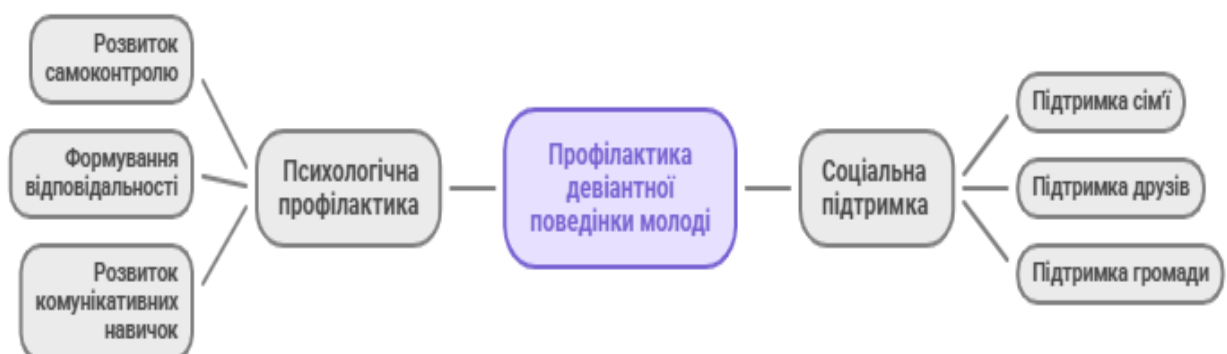
Профілактика девіантної поведінки є одним із провідних напрямів психологічної роботи з військовою молоддю, особливо у сучасних соціальних умовах, які супроводжуються високим рівнем психологічного навантаження, соціальної нестабільності та емоційного напруження. Девіантна поведінка негативно впливає не лише на особистість, а й на соціальне середовище, міжособистісні взаємини та рівень дисципліни у військовому колективі. У молодому віці прояви девіантної поведінки можуть

мати різні форми, зокрема порушення дисципліни, агресивність, конфліктність, безвідповідальне ставлення до власних обов'язків, порушення моральних і правових норм, а також схильність до ризикованої поведінки. Такі прояви ускладнюють процес соціалізації особистості та можуть призводити до труднощів професійної адаптації.

Виникнення девіантної поведінки зумовлюється впливом різних психологічних і соціальних чинників. Однією з причин є недостатній рівень правової соціалізації, коли особистість не повною мірою засвоює правові та моральні норми суспільства. Значний вплив також має соціальне середовище, оскільки негативне оточення, конфлікти або відсутність позитивних прикладів поведінки можуть сприяти формуванню деструктивних моделей взаємодії. Важливими чинниками є труднощі емоційної саморегуляції, низький рівень самоконтролю та недостатньо сформовані моральні цінності. У деяких випадках девіантна поведінка може бути наслідком психологічної дезадаптації, підвищеної тривожності, внутрішньої напруги або невміння конструктивно реагувати на стресові ситуації [45].

З метою профілактики девіантної поведінки необхідно здійснювати систематичну психолого-профілактичну роботу. Важливе значення має проведення психологічних тренінгів, спрямованих на розвиток самоконтролю, емоційної стійкості та відповідальної поведінки. Доцільним є також індивідуальне психологічне консультування, яке дозволяє своєчасно виявляти внутрішні труднощі особистості та надавати психологічну підтримку. Ефективним напрямом роботи є формування позитивного психологічного клімату у військовому колективі, що сприяє розвитку взаємоповаги, підтримки та конструктивної взаємодії між молодими людьми. Важливу роль відіграє психопросвітницька діяльність, яка забезпечує підвищення рівня правової культури, розвиток моральної свідомості та формування відповідального ставлення до власної поведінки. Не менш значущим є розвиток навичок конструктивної поведінки, уміння контролювати емоції та вирішувати конфліктні ситуації без проявів агресії.

Особливої уваги потребує профілактика агресивної поведінки, оскільки агресія часто стає одним із найбільш поширених проявів девіацій у військовому молодіжному середовищі. Агресивні реакції можуть виникати внаслідок емоційного перенапруження, тривалого психологічного стресу, конфліктів або низького рівня емоційної саморегуляції. У військовому середовищі додатковими чинниками можуть бути високий рівень відповідальності, психологічне навантаження та необхідність швидкого реагування у складних ситуаціях. Саме тому важливим напрямом психологічної роботи є розвиток навичок емоційної стабільності, саморегуляції та конструктивного реагування на стресові фактори. Комплексна профілактична робота сприяє зниженню рівня конфліктності, підвищенню дисциплінованості та формуванню відповідальної поведінки молодих військовослужбовців. Для профілактики агресивної поведінки рекомендується: навчати молодь методів контролю емоцій; розвивати навички мирного вирішення конфліктів; формувати толерантне ставлення до інших; проводити вправи на розвиток емоційної стійкості. Для більшої наочності основні напрями профілактики девіантної поведінки подано на рисунку 3.4. Важливим напрямом профілактики девіантної поведінки є створення позитивного соціального середовища серед військових. Соціальне оточення значною мірою впливає на процес соціалізації особистості та формування поведінкових установок [31]. У зв'язку з цим рекомендується: підтримувати позитивний психологічний клімат у колективі; формувати атмосферу взаємоповаги; залучати військову молодь до спільної діяльності; розвивати культуру взаємодопомоги

**Рис. 3.4. Напрями профілактики девіантної поведінки молодих
військовослужбовців**

Особливе значення у формуванні правової культури має приклад авторитетних осіб. Військова молодь значною мірою орієнтується на поведінку командирів, викладачів, наставників та інших значущих осіб. Саме тому важливо, щоб представники керівного складу демонстрували: відповідальну поведінку; дотримання моральних норм; повагу до закону; – конструктивну взаємодію з оточенням.

Для більш ефективної профілактики девіантної поведінки необхідно реалізовувати комплексний підхід, який поєднує психологічну роботу, правове виховання, соціальну підтримку, розвиток особистісних якостей та формування позитивного соціального середовища. Саме систематичне поєднання різних напрямів психолого-педагогічного впливу сприяє розвитку відповідальної поведінки, підвищенню рівня правової культури та зниженню ризику виникнення девіантних проявів серед військової молоді. Узагальнені практичні рекомендації щодо профілактики девіантної поведінки подано у таблиці 3.4. Важливим напрямом роботи є також розвиток рефлексії. Здатність аналізувати власну поведінку сприяє усвідомленню помилок, формуванню відповідальності та розвитку самоконтролю.

Таблиця 3.4

**Практичні рекомендації щодо профілактики девіантної поведінки
молодих військовослужбовців**

Рекомендація	Практичне значення
Проведення тренінгів	Розвиток навичок поведінки
Психологічне консультування	Надання психологічної підтримки
Розвиток самоконтролю	Профілактика імпульсивності
Формування правової свідомості	Підвищення правової культури

Розвиток комунікації	Зниження конфліктності
Формування позитивного клімату	Покращення соціальної адаптації

Для розвитку рефлексії рекомендується: проводити рефлексивні вправи; використовувати самоаналіз поведінки; організовувати групові обговорення; формувати навички оцінки власних вчинків.

Таким чином, формування правової культури та профілактика девіантної поведінки молодих військовослужбовців повинні здійснюватися комплексно та системно, оскільки правова соціалізація виступає системним психологічним процесом, тісно пов'язаним із відповідальністю, самоконтролем та моральною нормативністю поведінки.

Ефективна психолого-профілактична робота має бути спрямована на розвиток правової свідомості, соціальної відповідальності, моральної нормативності та навичок самоконтролю. Реалізація практичних рекомендацій сприятиме підвищенню рівня правової соціалізації військової молоді, профілактиці девіантної поведінки та формуванню відповідальної особистості.

Висновки до третього розділу

У третьому розділі кваліфікаційної роботи було розроблено психологічну програму розвитку правової соціалізації особистості, спрямовану на формування правової свідомості, соціальної відповідальності, моральної нормативності та навичок самоконтролю у молодих військовослужбовців. Розроблена програма має психолого-профілактичний та розвивальний характер і орієнтована на молодих військовослужбовців.

Особливу увагу у програмі приділено розвитку емоційної саморегуляції, відповідального ставлення до поведінки та навичок конструктивної соціальної взаємодії. Використання інтерактивних методів роботи сприяє активному залученню учасників до процесу формування правової культури.

У процесі розробки практичних рекомендацій щодо формування правової культури та профілактики девіантної поведінки молодих військовослужбовців було встановлено, що ефективна профілактична робота повинна мати комплексний характер та поєднувати: психологічну підтримку; правове просвітництво, або психоедукацію; розвиток самоконтролю; формування моральних цінностей; розвиток комунікативних навичок; створення позитивного соціального середовища.

Було визначено, що важливими умовами профілактики девіантної поведінки молодих військовослужбовців є: розвиток правової свідомості; формування відповідальної поведінки; розвиток емоційної стійкості; формування інтернального локусу контролю; розвиток навичок конструктивного вирішення конфліктів.

Практичні рекомендації, розроблені у межах дослідження, можуть бути використані: психологами; викладачами; командирами; соціальними педагогами; фахівцями психологічної служби; працівниками освітніх та військових установ.

Запропонована програма може застосовуватися у закладах військової освіти, підрозділах психологічного забезпечення, молодіжних центрах та інших установах, діяльність яких пов'язана з формуванням правової культури та профілактикою девіантної поведінки військової молоді.

Таким чином, розроблена психологічна програма та практичні рекомендації спрямовані на підвищення рівня правової соціалізації особистості, розвиток відповідальної поведінки та профілактику девіантних проявів серед молодих військовослужбовців. Реалізація запропонованих заходів сприятиме формуванню правової культури, розвитку моральної нормативності та підвищенню ефективності соціальної адаптації особистості молодих військовослужбовців у сучасних умовах.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі здійснено теоретичне узагальнення та емпіричне дослідження психологічних аспектів правової соціалізації особистості молодих військовослужбовців, а також визначено взаємозв'язок їхньої правової соціалізації із соціальною відповідальністю, суб'єктивним контролем та моральною нормативністю поведінки.

У ході дослідження було проаналізовано наукові підходи до розуміння правової соціалізації особистості у психологічній науці. Встановлено, що правова соціалізація є складним і багатокomпонентним процесом засвоєння особистістю правових норм, соціальних цінностей та моделей поведінки, які забезпечують її ефективне функціонування у суспільстві. З'ясовано, що правова соціалізація тісно пов'язана з рівнем правової свідомості, моральної нормативності, відповідальності та здатності особистості до самоконтролю.

У роботі розкрито психологічні механізми формування правової поведінки особистості молодих військовослужбовців. Визначено, що важливу роль у процесі формування правомірної поведінки відіграють соціальне середовище, військовий колектив, моральні цінності, рівень правової культури, особливості саморегуляції та рівень соціальної відповідальності. Встановлено, що формування правової поведінки здійснюється під впливом когнітивних, емоційно-вольових та поведінкових чинників. У процесі дослідження було визначено основні чинники порушення правової соціалізації особистості молодих військовослужбовців. До основних чинників віднесено: недостатній рівень правової свідомості; низький рівень самоконтролю; труднощі соціальної адаптації; негативний вплив соціального середовища; емоційну нестійкість; недостатньо сформовані морально-нормативні установки; схильність до зовнішнього локусу контролю.

У межах емпіричного дослідження було проведено діагностику психологічних аспектів правової соціалізації молодих військовослужбовців. В емпіричному дослідженні взяли участь 60 військовослужбовців віком від

17 до 25 років. Для реалізації дослідження було використано: авторський опитувальник «Особливості правової соціалізації військовослужбовців»; методику «Рівень суб'єктивного контролю» Дж. Роттера; методику «Діагностика рівня соціальної відповідальності».

Результати дослідження показали, що переважна частина молодих військовослужбовців має середній рівень правової соціалізації, соціальної відповідальності та суб'єктивного контролю. Водночас частина досліджуваних продемонструвала недостатній рівень сформованості окремих компонентів правової культури, що проявлялося у недостатньо вираженому самоконтролі, труднощах відповідальної поведінки та схильності до зовнішнього локусу контролю.

Проведений аналіз результатів дослідження дозволив встановити взаємозв'язок між рівнем правової соціалізації та психологічними характеристиками поведінки особистості молодих військовослужбовців. Виявлено, що високий рівень правової соціалізації пов'язаний із: високим рівнем соціальної відповідальності; сформованим самоконтролем; інтернальним локусом контролю; моральною нормативністю поведінки; відповідальним ставленням до власних дій.

Водночас недостатній рівень правової соціалізації супроводжується: низьким рівнем саморегуляції; труднощами контролю поведінки; імпульсивністю; підвищеною конфліктністю; ризиком девіантної поведінки.

Грунтуючись на отриманих даних, можна стверджувати, що дослідження: визначає механізми впливу; перевіряє медіацію; моделює причинні зв'язки між психологічними змінними; дозволяє інтерпретувати правову соціалізацію як системний регулятор поведінки. У ході роботи було розроблено психологічну програму розвитку правової соціалізації особистості молодих військовослужбовців, спрямовану на формування правової свідомості, відповідальної поведінки, моральної нормативності та навичок самоконтролю. Програма включає систему тренінгових занять, психопрофілактичних вправ, дискусій та практичних методів роботи. Було

визначено, що реалізація програми сприятиме: підвищенню рівня правової культури; розвитку соціальної відповідальності; формуванню конструктивної поведінки; розвитку навичок саморегуляції; профілактиці девіантної поведінки; покращенню соціальної адаптації військової молоді.

У межах дослідження та розробки програми пропонувалася така причинно-наслідкова логіка: самоконтроль → соціальна відповідальність → правова соціалізація → зниження девіацій. Це означає, що самоконтроль виступає базовим регуляторним механізмом для молодих військовослужбовців, який забезпечує: контроль імпульсивності; затримку реакцій; оцінку наслідків поведінки. У свою чергу, сформований самоконтроль сприяє розвитку соціальної відповідальності молодих військовослужбовців, яка: переводить контроль у стабільну установку; формує внутрішній морально-правовий стандарт.

У програмі було підтверджено гіпотезу про те, що правова соціалізація молодих військовослужбовців виступає системним буфером, який знижує ризик девіацій через посилення самоконтролю та соціальної відповідальності. Відповідно, підвищення рівня самоконтролю є ключовим предиктором зниження девіантної поведінки молодих військовослужбовців.

У межах дослідження також розроблено практичні рекомендації щодо формування правової культури та профілактики девіантної поведінки військової молоді. Встановлено, що ефективна психолого-профілактична робота повинна мати комплексний характер та поєднувати правову психоедукацію (просвітництво), психологічну підтримку, розвиток самоконтролю та формування моральних цінностей. Таким чином, результати проведеного дослідження підтвердили висунуту гіпотезу про те, що високий рівень правової соціалізації особистості пов'язаний із високим рівнем соціальної відповідальності, інтернальності та моральної нормативності поведінки. Поставлені у кваліфікаційній роботі мета та завдання були реалізовані у повному обсязі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ануфрієва Н. М., Зелінська Т. М., Єрмакова Н. О. Соціальна психологія : навч. посіб. 4-те вид. Київ : Каравела, 2020. 370 с.
2. Блажівський М. І. Поняття адаптації у сучасній науковій літературі. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна. 2014. Вип. 1. С. 234–242.
3. Бочелюк В. Й., Панов М. С., Гайворонська Т. О. Ресоціалізація особистості як головна ознака сьогодення: психологічний аспект. Перспективи та інновації науки. 2025. № 1(47). С. 1413–1430.
4. Бочелюк В. Й., Панов М. С., Денисов С. Ф., Турубарова А. В. Юридична психологія : навч. посіб. 2-ге вид., переробл. та доповн. Київ : КНТ, 2024. 410 с.
5. Боярин Л. В. Теоретичний аналіз вивчення проблеми соціальної адаптації у психологічній літературі. Теоретичні та прикладні проблеми психології. 2013. № 3. С. 57–64.
6. Бурлачук Л. Психодіагностика особистості: понятійний апарат та методи дослідження. Психологія і суспільство. 2014. № 4. С. 85–103.
7. Волянчук Н. Ю., Ложкін Г. В., Винославська О. В., Блохіна І. О., Кононець М. О., Сербова О. В., Туриніна О. Л., Москаленко О. В., Хілько С. О., Чумаков В. О. Соціальна психологія : навч. посіб. для здобувачів ступеня бакалавра. 2-ге вид., перероб. і доповн. Київ : КПП ім. Ігоря Сікорського, 2024. 594 с.
8. Вікова психологія : хрестоматія : навч. посіб. / Л. В. Долинська, Т. М. Лисянська та ін. 3-тє вид., стереотип. Київ : Каравела, 2020. 488 с.
9. Галай А. О., Галай В. О. Напрями вдосконалення правової просвіти молоді в Україні. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 5. С. 17–20.
10. Гельбак А. М., Богучарова О. І., Мухіна Г. В., Ніколенко К. В., Унгурян Н. В. Особливості формування правосвідомості підлітків:

психологічний та ювенально-правовий вимір. Академічні візії. 2024. Вип. 35. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18868327>

11. Гілецька І. Психологічні чинники соціальної адаптації. Соціогуманітарні проблеми людини. 2015. № 1. С. 91–100.

12. Демиденко Н. М. Юридична психологія : навч. посіб. [електронне видання]. Суми : Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ, 2025. 186 с.

13. Драпушко Р. Г., Горінов П. В., Захаренко К. В., Міненко Є. С. Державна молодіжна політика України в умовах європейської інтеграції: виклики та можливості. Механізми публічного управління. 2022. Т. 33(72), № 4. С. 7–12.

14. Жидовцева О. А. Структура та функції професійної правосвідомості. Форум права. 2012. № 1. С. 307–312.

15. Загальна психологія : підручник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. 7-е вид., виправ. та доповн. Київ : Каравела, 2021. 464 с.

16. Зозуляк-Случик Р. В. Основи соціалізації особистості : навч. посіб. для студентів закладів вищої освіти. 2-ге вид., переробл. і доповн. Івано-Франківськ : НАІР, 2022. 206 с.

17. Іванова Т. Н. Соціалізація особистості у різних теоретичних перспективах. Концепт. 2016. Т. 38. С. 131–139.

18. Камбур А. Особистісні характеристики ресоціалізації мігрантів. Вісник післядипломної освіти. Серія «Соціальні та поведінкові науки». 2021. Вип. 18(47). DOI: [https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18\(47\)-49-64](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18(47)-49-64)

19. Кацавець Р. С. Правова культура: бажаний результат. Часопис Київського університету права. 2025. № 4. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2025.4>

20. Кацавець Р. С. Юридична психологія : навч. посіб. 3-тє вид., доповн. Київ : Алерта, 2023. 294 с.

21. Кононець М. О. Психологія лідерства : навч. посіб. Київ : КВІЦ, 2020. 252 с.
22. Кравченко О. В. Формування правової свідомості підлітків як психолого-педагогічна проблема. Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: педагогічні науки. 2021. № 1(24). С. 132–144.
23. Креденцер О. В. Формування професійної ідентичності педагога: теоретичні аспекти. Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка. Серія «Педагогічні науки». 2018. № 154. С. 14–19.
24. Кудерміна О. І., Казміренко Л. І., Власенко С. Б. Соціальна психологія : навч. посіб. Київ : НАВС, 2020. 242 с.
25. Литвиненко О. Д. Соціально-психологічні основи розвитку адаптаційного потенціалу сучасної молоді : монографія. Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2018. 302 с.
26. Макарова О. П. Професійна ідентичність: структура та особливості. Теорія і практика сучасної психології. 2019. № 3(1). С. 77–82.
27. Максим О. В. Ресоціалізація осіб з викривленням розвитку ціннісних орієнтацій. Актуальні проблеми психології. 2018. № 18(11). С. 79–91.
28. Матвійчук Т. Теорії особистості в зарубіжній та українській психології. Київ : Магнолія, 2023. 500 с.
29. Молодіжна робота: запитання та відповіді : навч.-метод. посіб. для фахівців, які працюють з молоддю. Київ : Державний інститут сімейної та молодіжної політики, 2020. 84 с.
30. Москалець В. П. Психологія особистості : підручник. Київ – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2020. 435 с.
31. Москаленко В. В. Соціалізація особистості : монографія. Київ : Фенікс, 2013. 540 с.

32. Мухіна Г. В. Юридична психологія : навч.-метод. посіб. / за заг. ред. В. М. Бесчастного. Київ : Дакор, 2019. 236 с.
33. Обушенко В. В. Психологічні детермінанти формування правосвідомості неповнолітніх. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2022. № 1(96). С. 222–231.
34. Оксютрович М. О., Коширець В. В., Мудрик А. Б. Юридична психологія : навч. посіб. [електронне видання]. Житомир : Житомирська політехніка, 2024. 161 с.
35. Оніщенко Н. М. Правова система і особистість: соціогуманітарний вимір. Альманах права. 2020. Вип. 11. С. 18–22.
36. Основи соціальної психології : підручник для закладів вищої освіти / П. П. Горностай, М. М. Слюсаревський, В. О. Татенко та ін. ; за ред. М. М. Слюсаревського. Київ : Талком, 2018. 580 с.
37. Панета Ю. М. Міжнародні стандарти у сфері ювенальної юстиції та їх імплементація в Україні. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2021. Вип. 63. С. 162–167.
38. Петрович З. З. Вплив моралі на правосвідомість особи: філософсько-правовий вимір. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. 2013. Вип. 4. С. 101–109.
39. Петренко Г., Мудрак І. Саморегуляція як внутрішньоособистісний феномен. Психогенеза особистості: норма і девіація : зб. наук. статей і тез. Луцьк : ФОП Мажула Ю. М., 2024. С. 202–209.
40. Пилипчук І. Основні підходи до розуміння соціально-психологічної адаптації у сучасній психологічній науці. Студентський дайджест. 2021. Вип. 4. С. 90–92.
41. Поліщук В. М. Соціальна психологія : навч. посіб. Суми : Університетська книга, 2021. 271 с.
42. Про основні засади молодіжної політики : Закон України від 27 квітня 2021 р. № 1414-IX.

43. Психологічна енциклопедія / авт.-упоряд. О. М. Степанов. Київ : Академвидав, 2006. 424 с.
44. Психологія мас / Г. Лебон. Київ, 2020. 236 с.
45. Сорока А. В. Психологічні особливості взаємозв'язків ціннісно-нормативної сфери та системи вольової саморегуляції девіантної особистості. Проблеми сучасної психології. 2016. № 33. С. 487–498. DOI: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2016-33>
46. Ставицька С. О., Волошина В. В. Соціальна психологія : практикум : навч. посіб. 3-тє вид., стереотип. Київ : Каравела, 2019. 320 с.
47. Сурякова М. В., Панфілова Г. Б., Склянська О. В. Соціальна психологія (з основами соціально-психологічного тренінгу) : навч. посіб. Дніпро : Середняк Т. К., 2021. 150 с.
48. Титаренко Т. М. Сучасна психологія особистості : навч. посіб. 2-ге вид., стереотип. Київ : Каравела, 2021. 372 с.
49. Ткалич М. Г. Гендерна психологія : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2011. 249 с.
50. Шахов В. В. та ін. Психологічні аспекти проєктування особистістю власного майбутнього в умовах сучасності : монографія [Електронне видання] / за заг. ред. О. М. Блашкової. Київ : Маріупольський державний університет, 2025. 289 с.
51. Шимко І. Особливості соціалізації здобувачів вищої освіти у процесі практичної підготовки. У кн.: Концептуально-технологічна модель підготовки майбутніх фахівців соціально-педагогічної сфери : монографія. Кривий Ріг : КДПУ, 2022. С. 91–131.
52. Чалдині Р. Психологія впливу / пер. з англ. М. Скоробогатова. 2-ге вид. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2019. 352 с.
53. Bethell K., Allen D. Resocialization through the Family Project in the Bahamas: Using Group Therapy to Heal Adverse Childhood Experiences. IntechOpen. 2022. DOI: <https://doi.org/10.5772/intechopen.102515>

54. Erikson E. Identity: Youth and Crisis. London : Faber and Faber, 1974. 336 p.
55. Fromm E. Escape from Freedom. New York : Farrar & Rinehart, 1941. 257 p.
56. Jung C. G. Man and His Symbols. New York : Dell Publishing, 1964. 432 p.
57. Yosipiv A., Kuzan H., Berezhnytska H., Boiarchuk O., Maslak N. Socio-psychological issues of resocialization of convicts to imprisonment: Domestic and international experience. Polish Psychological Bulletin. 2022. № 53(1). P. 53–59. DOI: <https://doi.org/10.24425/ppb.2022.140482>
58. Yu P. The Research of the Resocialization on Released Juvenile Delinquents Under Stigma. Journal of Education, Humanities and Social Sciences. 2023. № 10. P. 37–42. DOI: <https://doi.org/10.54097/ehss.v10i.6890>

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Авторський опитувальник

«Особливості правової соціалізації військовослужбовців»

Інструкція для респондентів

Шановний(а) респонденте! Просимо Вас взяти участь у дослідженні, присвяченому вивченню психологічних аспектів правової соціалізації військовослужбовців. Отримані результати будуть використані лише в узагальненому вигляді в наукових цілях. Опитування є анонімним. Просимо уважно прочитати кожне запитання та обрати той варіант відповіді, який найбільше відповідає Вашій думці.

Блок 1. Соціально-демографічні дані

1. Ваш вік:

- 17–18 років
- 19–20 років
- 21–22 роки
- 23–25 років

2. Ваша стать:

- жіноча
- чоловіча

3. Ваш статус військової служби:

- курсант військового закладу освіти
- солдат
- сержант
- офіцер

4. Який Ваш досвід військової служби?

- до 1 року
- 1–3 роки

- 3–5 років
- понад 5 років

5. Чи цікавитеся Ви питаннями прав та обов'язків військовослужбовців?

- так
- частково
- ні

Блок 2. Рівень правової обізнаності та правосвідомості

Інструкція

Оцініть кожне твердження за шкалою:

- 1 – повністю не погоджуюсь
- 2 – скоріше не погоджуюсь
- 3 – важко відповісти
- 4 – скоріше погоджуюсь
- 5 – повністю погоджуюсь

1. Я достатньо знаю свої права та обов'язки як військовослужбовця.
2. Дотримання законів та військової дисципліни є необхідною умовою ефективного функціонування суспільства та армії.
3. Я знаю, куди звертатися у разі порушення моїх прав.
4. Правова культура є важливою характеристикою військовослужбовця.
5. Кожна людина повинна нести відповідальність за власні вчинки.
6. Закони та службові правила необхідно дотримуватися навіть тоді, коли це викликає труднощі.
7. Повага до закону та дисципліни формується насамперед у процесі виховання та соціального оточення.
8. Військові заклади освіти та система військової підготовки повинні приділяти більше уваги правовому вихованню військовослужбовців.
9. Військовослужбовець повинен контролювати власну поведінку та емоції.

10. Соціальні мережі та медіапростір впливають на правову поведінку військовослужбовців.

11. В умовах воєнного стану та соціальної нестабільності рівень правової культури може знижуватися.

Блок 3. Ставлення до правових норм та поведінкові установки

17. Чи траплялося Вам свідомо порушувати встановлені правила або вимоги дисципліни?

- так
- іноді
- ні

18. Як Ви ставитеся до порушення службової дисципліни?

- це неприпустимо
- іноді це допустимо
- це не є серйозною проблемою

19. Чи готові Ви відстоювати свої права законним шляхом?

- так
- частково
- ні

20. Чи вважаєте Ви, що більшість військовослужбовців відповідально ставиться до правових норм та службових обов'язків?

- так
- частково
- ні

21. Чи можуть товариші по службі та найближче оточення впливати на схильність людини до порушення норм?

- так
- частково
- ні

22. Чи вважаєте Ви агресивну поведінку в інтернеті серйозною соціальною проблемою?

- так
- частково
- ні

Блок 4. Відкрите питання

23. Що, на Вашу думку, найбільше впливає на формування правосвідомості військовослужбовців?

Обробка результатів методики

Підраховується загальна сума балів за питаннями блоку 2.

Інтерпретація результатів:

- **44–55 балів** – високий рівень правової соціалізації;
- **28–43 бали** – середній рівень правової соціалізації;
- **11–27 балів** – низький рівень правової соціалізації.

Високі показники свідчать про сформованість правосвідомості, відповідальної поведінки, самоконтролю та орієнтації на дотримання правових норм.

ДОДАТОК Б**Методика «Рівень суб'єктивного контролю» Дж. Роттера**

Методика Дж. Роттера спрямована на визначення локусу контролю особистості, тобто схильності людини пояснювати події власного життя внутрішніми або зовнішніми чинниками. Методика дозволяє визначити інтернальний або екстернальний тип контролю.

Інструкція. Прочитайте кожне твердження та оберіть один із двох варіантів відповіді, який найбільше відповідає Вашій думці.

Приклади тверджень методики

1. а) Успіх людини переважно залежить від її власних зусиль.
б) Більшість подій у житті визначаються випадком.
2. а) Людина сама відповідальна за свої невдачі.
б) Невдачі частіше залежать від зовнішніх обставин.
3. а) Досягнення успіху залежить від наполегливості людини.
б) Навіть здібна людина не завжди може вплинути на свій успіх.
4. а) Я контролюю більшість подій свого життя.
б) Більшість життєвих подій не залежать від мене.
5. а) Людина повинна відповідати за свої вчинки.
б) Багато рішень людина приймає під впливом інших людей.

Ключ до методики

За кожну відповідь, що свідчить про інтернальний тип контролю, нараховується 1 бал.

Інтерпретація результатів:

- високий показник – інтернальний тип контролю;
- середній показник – помірний рівень суб'єктивного контролю;
- низький показник – екстернальний тип контролю.

Характеристика результатів

Інтернальний тип

Характеризується відповідальністю, самоконтролем, здатністю приймати рішення та усвідомлювати власний вплив на події життя.

Екстернальний тип

Проявляється у схильності пояснювати події зовнішніми обставинами, впливом інших людей або випадковістю.

ДОДАТОК В

Методика «Діагностика рівня соціальної відповідальності»

Методика спрямована на визначення рівня соціальної відповідальності особистості та особливостей ставлення людини до соціальних, моральних і правових норм.

Шкали методики

- філантропічна відповідальність;
- екологічна відповідальність;
- етична відповідальність;
- правова відповідальність;
- економічна відповідальність.

Інструкція

Ознайомтеся з кожним твердженням та оцініть ступінь своєї згоди за шкалою:

- 1 – повністю не погоджуюсь;
- 2 – скоріше не погоджуюсь;
- 3 – важко відповісти;
- 4 – скоріше погоджуюсь;
- 5 – повністю погоджуюсь.

Приклади тверджень

Філантропічна відповідальність

1. Я готовий допомагати іншим людям у складних ситуаціях.
2. Благодійна діяльність є важливою для суспільства.

Екологічна відповідальність

3. Кожна людина повинна дбати про навколишнє середовище.
4. Забруднення природи є серйозною проблемою сучасності.

Етична відповідальність

5. Людина повинна дотримуватися моральних норм навіть у складних ситуаціях.
6. Важливо відповідально ставитися до інших людей.

Правова відповідальність

7. Дотримання законів є обов'язком кожного громадянина.
8. Порухення правових норм негативно впливає на суспільство.

Економічна відповідальність

9. Людина повинна відповідально ставитися до матеріальних ресурсів.
10. Відповідальне ставлення до праці є важливою рисою особистості.

Система оцінювання

Підраховується загальна сума балів за кожною шкалою.

Рівні інтерпретації:

- високий рівень;
- середній рівень;
- низький рівень.

Інтерпретація результатів

Високий рівень

Свідчить про сформованість відповідальної поведінки, моральної нормативності та орієнтації на дотримання соціальних норм.

Середній рівень

Характеризується достатнім рівнем відповідальної поведінки, однак окремі аспекти потребують подальшого розвитку.

Низький рівень

Вказує на недостатню сформованість соціальної відповідальності, труднощі у самоконтролі та слабку орієнтацію на соціально-нормативні вимоги.

ДОДАТОК Г

Таблиця Г.1

**Сирі результати емпіричного дослідження психологічних аспектів
правової соціалізації особистості**

№	Рівень правової соціалізації	Соціальна відповідальність	Тип суб'єктивного контролю
1	високий	високий	інтернальний
2	високий	високий	інтернальний
3	високий	високий	інтернальний
4	високий	високий	інтернальний
5	високий	високий	інтернальний
6	високий	високий	інтернальний
7	високий	високий	інтернальний
8	високий	високий	інтернальний
9	високий	високий	інтернальний
10	високий	високий	інтернальний
11	високий	високий	інтернальний
12	високий	високий	інтернальний
13	високий	високий	інтернальний
14	високий	високий	інтернальний
15	високий	високий	інтернальний
16	високий	високий	інтернальний
17	високий	високий	інтернальний
18	високий	високий	помірний
19	високий	високий	помірний
20	високий	високий	помірний
21	високий	високий	екстернальний
22	високий	середній	інтернальний
23	високий	середній	інтернальний
24	високий	середній	помірний
25	високий	середній	помірний
26	високий	середній	інтернальний
27	високий	низький	екстернальний
28	середній	високий	інтернальний
29	середній	високий	інтернальний
30	середній	високий	помірний
31	середній	високий	інтернальний
32	середній	середній	помірний
33	середній	середній	помірний
34	середній	середній	помірний
35	середній	середній	помірний
36	середній	середній	інтернальний
37	середній	середній	інтернальний
38	середній	середній	інтернальний
39	середній	середній	помірний

40	середній	середній	помірний
41	середній	середній	екстернальний
42	середній	середній	екстернальний
43	середній	середній	помірний
44	середній	середній	помірний
45	середній	середній	помірний
46	середній	низький	екстернальний
47	середній	низький	екстернальний
48	середній	низький	помірний
49	середній	низький	екстернальний
50	середній	середній	інтернальний
51	середній	середній	помірний
52	низький	низький	екстернальний
53	низький	низький	екстернальний
54	низький	низький	екстернальний
55	низький	низький	екстернальний
56	низький	низький	екстернальний
57	низький	низький	екстернальний
58	низький	середній	помірний
59	низький	середній	помірний
60	низький	середній	інтернальний

ДОДАТОК Д

Психологічна програма розвитку правової свідомості та відповідальної поведінки військовослужбовців молодого віку

Пояснювальна записка

У сучасних умовах розвитку українського суспільства проблема правової соціалізації особистості набуває особливої актуальності. Соціальні зміни, воєнний стан, психологічне навантаження та високий рівень відповідальності, який покладається на військовослужбовців, значною мірою впливають на формування правової свідомості, моральної нормативності поведінки та здатності до самоконтролю.

Особливого значення проблема правової соціалізації набуває у молодому віці, коли відбувається активне формування особистісних цінностей, поведінкових установок, правових переконань та професійної ідентичності. Саме у цей період особистість найбільш чутлива до впливу соціального середовища, моральних норм та системи міжособистісних взаємин.

Проведене емпіричне дослідження показало, що частина військовослужбовців молодого віку має недостатньо сформовані навички самоконтролю, окремі труднощі у сфері відповідальної поведінки та схильність до зовнішнього локусу контролю. У деяких респондентів спостерігалися недостатньо виражені морально-нормативні установки та окремі труднощі у сфері соціальної відповідальності.

У зв'язку з цим виникла необхідність у розробці психологічної програми, спрямованої на розвиток правової свідомості, соціальної відповідальності, моральної нормативності та профілактику девіантної поведінки.

Розроблена програма має психолого-профілактичний та розвивальний характер і орієнтована на військовослужбовців молодого віку.

Мета програми

Розвиток правової соціалізації особистості шляхом формування правової свідомості, соціальної відповідальності, моральної нормативності поведінки та навичок самоконтролю у військовослужбовців молодого віку.

Завдання програми

1. Підвищити рівень правової обізнаності учасників.
2. Сформувані позитивне ставлення до правових норм та соціальних цінностей.
3. Розвивати навички відповідальної поведінки.

4. Формувати здатність до самоконтролю та емоційної саморегуляції.
5. Розвивати морально-нормативні установки особистості.
6. Формувати конструктивні моделі поведінки.
7. Розвивати навички ефективної комунікації.
8. Профілакувати прояви девіантної поведінки.
9. Формувати відповідальне ставлення до професійної діяльності.
10. Розвивати рефлексію та самоаналіз.

Основні принципи програми

Програма базується на таких принципах:

- принцип науковості;
- принцип системності;
- принцип активності учасників;
- принцип добровільності;
- принцип конфіденційності;
- принцип психологічної безпеки;
- принцип практичної спрямованості;
- принцип індивідуального підходу.

Учасники програми

Військовослужбовці молодого віку (17–25 років).

Тривалість програми

Програма складається з 8 тренінгових занять тривалістю 90–120 хвилин.

Форми роботи

У процесі реалізації програми використовуються:

- мінілекції;
- тренінгові вправи;
- групові дискусії;
- рольові ігри;
- аналіз проблемних ситуацій;
- психологічні техніки саморегуляції;
- вправи на розвиток рефлексії;
- вправи на розвиток комунікативних навичок.

Правила роботи тренінгової групи

Для забезпечення ефективної роботи групи встановлюються такі правила:

1. Добровільна участь.
2. Конфіденційність отриманої інформації.
3. Взаємоповага між учасниками.
4. Активна участь у роботі групи.
5. Недопустимість критики та приниження інших.
6. Право кожного учасника на власну думку.
7. Дотримання дисципліни під час занять.
8. Правило «тут і тепер».

Очікувані результати програми

Після проходження програми очікується:

- підвищення рівня правової свідомості;
- розвиток соціальної відповідальності;
- формування навичок самоконтролю;
- розвиток моральної нормативності;
- покращення комунікативних навичок;
- зниження проявів девіантної поведінки;
- розвиток відповідального ставлення до професійної діяльності;
- підвищення рівня правової культури особистості.

Тематичний план програми

№	Тема заняття	Тривалість
1	Знайомство та формування групи	2 год
2	Правова свідомість особистості	2 год
3	Соціальна відповідальність та поведінка	2 год
4	Самоконтроль та емоційна саморегуляція	2 год
5	Моральна нормативність поведінки	2 год
6	Конфлікти та конструктивна взаємодія	2 год
7	Девіантна поведінка та її профілактика	2 год
8	Підсумкове заняття	2 год

ЗАНЯТТЯ 1

«Знайомство та формування групи»

Мета заняття

- створення позитивної психологічної атмосфери;
- знайомство учасників;
- формування довіри у групі;
- визначення очікувань учасників.

Структура заняття

Етап роботи	Зміст	Час
Вступ	Ознайомлення з програмою	10 хв
Вправа 1	«Моє ім'я та моя риса»	15 хв
Вправа 2	«Очікування»	20 хв
Дискусія	«Для чого потрібні правові норми?»	25 хв
Рефлексія	Обговорення вражень	20 хв

Вправа «Моє ім'я та моя риса»

Мета: створення позитивної атмосфери у групі.

Інструкція:

Кожен учасник називає своє ім'я та позитивну рису характеру, яка допомагає йому у спілкуванні з іншими людьми.

Обговорення:

- чи легко було говорити про себе;
- які якості найчастіше називали учасники.

Вправа «Очікування»

Мета: визначення очікувань учасників від програми.

Інструкція:

Учасникам пропонується записати на стікерах власні очікування від занять та прикріпити їх на плакат.

Очікуваний результат: формування мотивації до участі у програмі.

ЗАНЯТТЯ 2

«Правова свідомість особистості»

Мета заняття

- формування правових знань;
- розвиток правової свідомості;
- усвідомлення значення правових норм.

Структура заняття

Етап роботи	Зміст	Час
Мінілекція	Правова свідомість та правова культура	20 хв
Вправа 1	«Право і відповідальність»	25 хв
Групово дискусія	«Правомірна поведінка»	20 хв
Вправа 2	«Мій вибір»	20 хв
Рефлексія	Підбиття підсумків	15 хв

Вправа «Право і відповідальність»

Мета: розвиток усвідомлення відповідальності за власні дії.

Інструкція:

Учасникам пропонуються різні життєві ситуації. Необхідно визначити:

- чи є поведінка правомірною;
- які наслідки можуть виникнути;
- як потрібно діяти у даній ситуації.

Очікуваний результат: розвиток правової свідомості та відповідальної поведінки.

ЗАНЯТТЯ 3

«Соціальна відповідальність та поведінка»

Мета заняття

- розвиток соціальної відповідальності;
- формування навичок відповідальної поведінки.

Вправа «Наслідки вчинків»

Мета: усвідомлення зв'язку між поведінкою та її наслідками.

Інструкція:

Учасникам пропонується опис декількох ситуацій. Вони повинні визначити:

- можливі наслідки поведінки;
- вплив поведінки на інших людей;
- способи уникнення негативних наслідків.

Вправа «Відповідальне рішення»

Мета: формування навичок прийняття відповідальних рішень.

Інструкція:

Учасники аналізують проблемні ситуації та обирають найбільш конструктивний варіант поведінки.

ЗАНЯТТЯ 4

«Самоконтроль та емоційна саморегуляція»

Мета заняття

- розвиток навичок самоконтролю;
- формування емоційної стійкості.

Структура заняття

Етап роботи	Зміст	Час
Мінілекція	Самоконтроль та емоції	20 хв
Вправа 1	«Стоп-реакція»	25 хв
Вправа 2	Дихальні техніки	15 хв
Аналіз ситуацій	Конфліктні ситуації	20 хв
Рефлексія	Обговорення	10 хв

Вправа «Стоп-реакція»

Мета: розвиток навичок контролю емоційних реакцій.

Інструкція:

Учасникам пропонуються ситуації конфлікту або емоційного напруження. Перед відповіддю вони повинні:

1. Зробити паузу.
2. Оцінити власний емоційний стан.
3. Запропонувати конструктивний спосіб реагування.

Обговорення:

- чи легко було контролювати емоції;
- які реакції виникали найчастіше.

Дихальна вправа

Мета: зниження емоційної напруги.

Інструкція:

Учасники виконують повільні дихальні вправи:

- повільний вдих;
- затримка дихання;
- повільний видих.

Очікуваний результат: стабілізація емоційного стану.

ЗАНЯТТЯ 5

«Моральна нормативність поведінки»

Мета заняття

- розвиток моральних цінностей;
- формування нормативної поведінки.

Вправа «Моральний вибір»

Мета: розвиток моральної відповідальності.

Інструкція:

Учасникам пропонуються моральні дилеми. Необхідно:

- оцінити ситуацію;
- визначити правильний варіант поведінки;
- пояснити власну позицію.

Вправа «Мої цінності»

Мета: усвідомлення особистих життєвих цінностей.

Інструкція: Учасники записують 5 найважливіших життєвих цінностей та пояснюють їх значення.

ЗАНЯТТЯ 6

«Конфлікти та конструктивна взаємодія»

Мета заняття

- розвиток комунікативних навичок;
- формування конструктивної поведінки у конфлікті.

Вправа «Активне слухання»

Мета: розвиток навичок ефективної комунікації.

Інструкція:

Учасники працюють у парах. Один розповідає про проблемну ситуацію, інший уважно слухає та не перебиває.

Рольова гра «Конфліктна ситуація»

Мета: формування конструктивної поведінки.

Інструкція: Учасники моделюють конфліктні ситуації та знаходять способи їх мирного вирішення.

ЗАНЯТТЯ 7

«Девіантна поведінка та її профілактика»

Мета заняття

- профілактика девіантної поведінки;
- формування відповідального ставлення до власної поведінки.

Мінілекція

Теми:

- девіантна поведінка;
- причини порушення соціальних норм;
- наслідки агресивної та неправомірної поведінки.

Вправа «Мої наслідки»

Мета: усвідомлення наслідків неправомірної поведінки.

Інструкція: Учасники аналізують можливі наслідки порушення дисципліни та правових норм.

Групова дискусія

Тема: «Як уникнути негативного впливу оточення».

ЗАНЯТТЯ 8

«Підсумкове заняття»

Мета заняття

- закріплення сформованих навичок;
- аналіз змін, які відбулися під час програми.

Вправа «Що змінилося?»

Мета: розвиток рефлексії.

Інструкція:

Учасники відповідають на запитання:

- що нового вони дізналися;
- які навички вдалося розвинути;
- що вони планують використовувати у житті.

Вправа «Мій подальший розвиток»

Мета: формування мотивації до саморозвитку.

Інструкція: Кожен учасник формулює власні цілі щодо розвитку відповідальної поведінки.

Діагностичний супровід програми

Для оцінки ефективності програми рекомендується проведення повторної психодіагностики за такими методиками:

- авторський опитувальник «Особливості правової соціалізації військовослужбовців»;
- методика «Рівень суб'єктивного контролю» Дж. Роттера;
- методика «Діагностика рівня соціальної відповідальності».

Критерії ефективності програми

Ефективність програми визначається за такими показниками:

- підвищення рівня правової свідомості;
- розвиток інтернального локусу контролю;
- підвищення соціальної відповідальності;
- розвиток самоконтролю;
- зниження проявів девіантної поведінки;
- покращення соціальної взаємодії.

Висновок

Розроблена психологічна програма спрямована на розвиток правової свідомості, соціальної відповідальності, моральної нормативності та навичок самоконтролю у військовослужбовців молодого віку. Використання інтерактивних форм психологічної роботи сприятиме формуванню відповідальної поведінки, підвищенню рівня правової культури та профілактиці девіантних проявів у молодіжному середовищі.